Can Dündar

yükselen bir deniz

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 975-533-372-X

© İmge Kitabevi Yayınları, 2004

Tüm Hakları Saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ekim 2002
2. Baskı: Nisan 2003
3. Baskı: Ekim 2004

Düzelti
Zerrin Keskin

Kapak Uygulama
Murat Özkoyuncu

Sayfa Tasarımı
Nuraşer Kars

Sayfa Uygulama
Leyla Çelik

Baskı ve Cilt
MMP Ofset Tesisleri
Tel: (0212) 886 52 13

Dağıtım
Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.
Hürriyet Medya Towers, 34212 Güneşli-İstanbul
Tel: (0212) 677 00 06

İÇİNDEKİLER

Önsöz 8

Bölüm Bir

"Hürriyetin Kâbesi" 14
Şiir ve İhtilal 18
Yasak Bir Sözcük: "Vatan" 21
"Sarayı Başına Yıkmadıkça Rahat Yok!" 26
Vatan ve Hürriyet 32
Yaşasın Hürriyet!.. 35
"Sarık Saran Hafiyeler" 42
Devrimin Anavatanında 48
Selanik İçin Gözyaşları 51

Bölüm İki

"Benim İhtiraslarım Var" 56
Cehennem Romanları 62
Çadırdaki Kütüphane 64
"Cumhuriyet... Bir Gün Mutlaka" 74
"Ruhum İsyan Ediyor" 76
Anadolu Çağırıyor 82

Bölüm Üç

"Milli Bir Sır!.." 88
Askerliğe Veda 91
Köprüler Atılıyor 96
"Rousseau Gibi..." 98
Toplum Sözleşmesi 102
"İsyanla Alınan Egemenlik İade Edilmez" 105
"...bazı Kafalar Kesilecektir!" 110
Cumhuriyet'e Doğru 112
"Hükümet Şekli Cumhuriyettir!" 114
Satranç Başlıyor 120
Kriz Tırmanıyor 122
Muhalefet Toplanıyor 124

Bölüm Dört

Kartal Yuvası Bozulacak mı? 132
"Bana Bir Saat İzin Verin, Krizi Çözeyim" 136
Meclis'e Bomba Düşüyor 139
"Kelimelerle Oynamayalım: Bu Cumhuriyettir!" 142
Cumhurbaşkanı: Mustafa Kemal 146
Sonra Neler Oldu?
Sokakta 150
Basında 151
Sarayda 152
Muhalefette 153

Kaynakça 155

"Artık bugün demokrasi düşüncesi daima yükselen bir denizi andırmaktadır. 20. Yüzyıl birçok zorba hükümetlerin bu denizde boğulduğunu göstermiştir."

Mustafa Kemal Atatürk
1930

ÖNSÖZ

"Yükselen Bir Deniz"in çalışmaları Cumhuriyetin 75. yıldönümü vesilesiyle başladı.

Farklı bir Cumhuriyet belgeseli yapmaya çalışıyorduk.

Okul kitaplarında, Atatürk'ün 28 Ekim gecesi Çankaya'daki sofrasında dostlarına "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz" dediği yazılıydı.

Gerçekten her şey bu kadar basit mi olmuştu?

Aniden ilham mı gelmişti?

Birinden ya da bir şeyden mi etkilenmişti?

Bu sonucu hazırlayan koşullar nelerdi?

Tatillerde tarlada karga kovalaması dışında ayrıntılarını bilmediğimiz çocukluk döneminden onda ne tortu kalmıştı?

Nasıl bir şehirde, ne tür bir çevre içinde büyümüştü?

Mahallede komşuları, okulda en yakın arkadaşları kimlerdi?

Hocaları arasında "Benim adım da Mustafa, seninki de..." diyen adaşı dışında kayda değer özelliği olan kimse yok muydu?

Hangi kitapları okumuş, hangi yazarları, hangi şairleri beğenmişti?

İstanbul'u ilk kez ne zaman görmüş, yurtdışına ilk kez ne zaman çıkmış, ilk operayı nerede izlemiş, gördüklerinden nasıl hareketlenmiş, imparatorluğun sefil yüzüyle ne zaman, nerede tanışmıştı?

Yaşamında hangi sahneler onun hafızasında derin izler bırakmış, kişiliğine imza atmıştı?

Kadınların özgürleştirilmesinden, tesettürün kaldırılmasına, Latin harflerine geçilmesinden, şapka giyilmesine dek sonradan yapacağı reformların tohumlarını atan olaylar nelerdi?

Bu birikimler dışında düşünce serüveninin cumhuriyete doğru yönelmesinde tesadüflerin, ihtirasların, rekabetin payı var mıydı?

Bu yolda her şeyden umudu kestiği, çaresizliğe düştüğü, yıldığı, kızdığı, ağladığı, korktuğu anlar olmuş muydu?

En kanlı savaş meydanlarında bile yanından ayırmadığı kitaplarda neler yazıyordu?

Bu kitapları okuduktan sonra gece not defterine neler karalıyordu?

Cumhuriyet fikriyle ne zaman karşılaşmıştı?

Nasıl olmuş da kendisinden önce cumhuriyete gönül verenlerin ya da Anadolu'ya geçenlerin bir adım önüne çıkabilmiş; sonra nasıl olmuş da yakın çevresinde Saltanata bağlı bunca insana rağmen cumhuriyeti ilan edebilmişti?

Cumhuriyeti anlayabilmek, biraz da bu sorulara cevap bulmaktan ve Mustafa Kemal'in düşünce serüvenini kavrayabilmekten geçiyordu.

Kapsamlı bir araştırmaya giriştik.

Halen müze olan Cumhurbaşkanlığı Köşkü Kütüphanesi'ne ve Anıtkabir Kitaplığı'na girdik.

Genelkurmay'daki, Atase'deki, Türk Tarih Kurumu'ndaki not defterlerine, günlüklerine, mektuplarına ulaştık.

Hangi kitabı ne gün okuduğunu, okurken hangi satırların altını çizdiğini, yanına ne gibi notlar aldığını inceledik.

Bütün bunlarda, ileride yapmayı tasarladıklarının ipuçları vardı.

Cumhuriyet fikrinin onun zihninde hangi koşullarda, nasıl doğup şekillendiğini, o hedefe nasıl kilitlenip sonuç aldığını belgeledik.

"Yükselen Bir Deniz"de bana omuz veren çok sayıda insanın emeğine teşekkür borçluyum. Mülkiye'de İnkılap Tarihi dersi veren ve "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu" başlıklı bir tez yazan, dostum Faruk Alpkaya danışmanımız olarak hep yanı başımızdaydı.

En zorlu aşama olan araştırmayı Soner Sevgili, Tannur Arat, Serhat Özkan ve Yusuf Kenan Beysülen büyük sabır ve titizlikle yaptılar.

Nazan Gezer, baştan sona çalışmanın her aşamasında yılmadan çalışarak imdadımıza yetişti.

Kitapta göreceğiniz çoğu fotoğrafı, aynı zamanda ekibimizin kameramanı olan Murat Özcan çekti.

İmge Kitabevi Yayınları'nın sahibi Refik Tabakçı, "Yükselen Bir Deniz"in kitaplaşması için hem beni yürcklendirdi hem her imkânı önümüze serdi.

Yazı İşleri Müdürü Hasan Tahsin Benli, günler ve geceler boyunca kitabın her sayfasına, her satırına hem fikir, hem emek verdi.

Nurafer Kars, kitabın en zengin grafik tasarımla size ulaşması için göz nuru döktü.

Ve eşim Dilek, kimi zaman fikir vererek, kimi zaman eleştirerek; hem emeği, hem sabrıyla hep yanımda oldu.

Cumhurbaşkanlığı ve Genelkurmay yetkilileri, Müze Köşk ve Anıtkabir Atatürk Kütüphanesi'nin çalışanları, Türk Tarih Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi ilgilileri, TBMM Kütüphanesi ve Milli Kütüphane Müdürlüğü personeli ile Kültür Bakanlığı, gerek belgelere gerek mekânlara ulaşmamızda yardımlarını esirgemedi.

Umuyorum bütün bu yardım ve destekler sayesinde, Cumhuriyet'e giden yolu hakkınca sergileyebilmişizdir.

Can Dündar
Ekim 2002

Bölüm 1

"Hürriyetin Kâbesi"

Selanik - 1881

Selanik...

Osmanlı Avrupasının kalbi...

Balkanların en işlek liman kenti...

Deniz ve demiryollarıyla Avrupa'ya bağlanan bir ticaret merkezi...

O yollar ki, Selanik'e Batı'dan sadece en yeni malları değil, en yeni fikirleri de taşırdı.

Adını Büyük İskender'in kız kardeşinden alan Selanik, Türk ulusçuluğu için önemli bir merkezdi.
İttihat ve Terakki Cemiyeti bu kentte "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adıyla kurulmuştu.
Beyaz Kule ise kentin simgesiydi adeta..

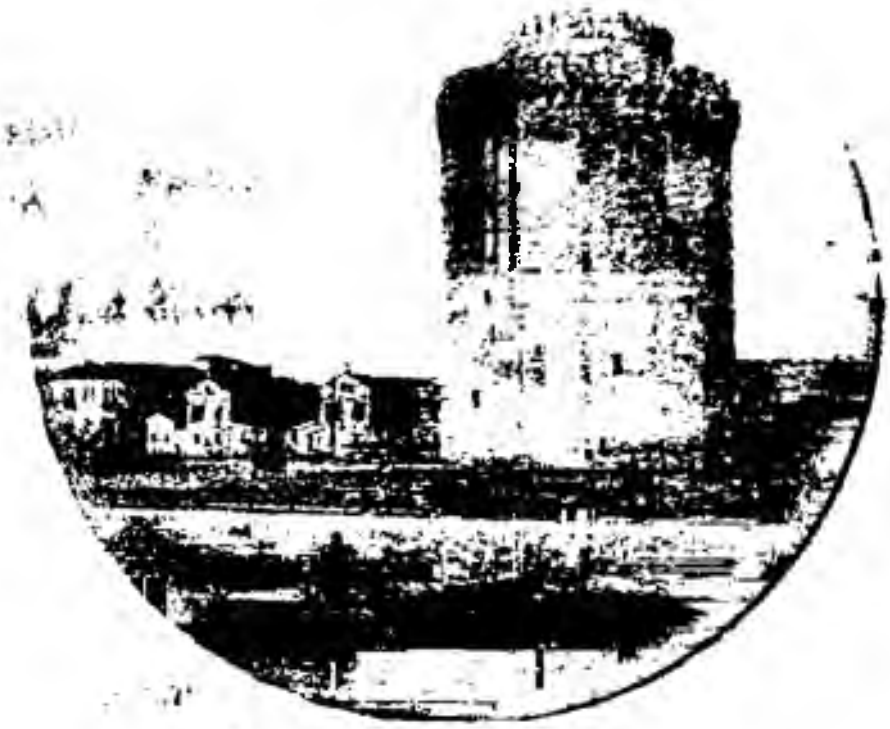

O yüzden Selanik, Osmanlı imparatorluğunda özgürlükçü fikirlerin en erken yeşerdiği ve en çabuk geliştiği il oldu.

19. Yüzyıl biterken şehirde 45 bin Yahudi, 30 bin Türk, 10 bin Rum yaşıyordu. Tek bir medrese vardı ama imparatorluğun ilk işçi sendikası orada kurulmuştu. Onlarca gazete ve dergi yayımlanıyor, sol hareketler muhalefet bayrağını ilk kez Selanik'ten dalgalandırıyordu.

Selanik'in simgesi, limanın açıklarında ışıldayan bir beyaz kuleydi.

II. Abdülhamit, eskiden hapishane olarak kullanıldığından "Kanlı Kule" adı verilen bu yapının kötü şöhretini silmek için O'nu beyaza boyatmışu.

O gün bugündür adı, Beyaz Kule'ydi.

Dönemin heyecanlı subayları bu kulenin çevresindeki kulüplerde buluşur, ateşli konuşmalar yapardı.

Kule'nin baktığı Olimpos meydanındaki gazinolarda yedi milletten insan bir araya gelir, kadınlı erkekli içer, eğlenirdi.

O dönem imparatorluğun hemen hiçbir yerinde bu kadar geniş bir hürriyet yoktu.

O yüzden Selanik "hürriyetin kâbesi" diye anılacaktı.

Mustafa Kemal işte o kâbede doğdu.

Özelde Selanik, genelde Rumeli bölgesi, Bektaşi dergâhlarının yoğun olduğu bir bölgeydi.

Geleneksel olarak yerleşik düzene, resmi ideolojiye muhalif oluşlarıyla tanınan Bektaşiler, aydın, laik, hoşgörülü, akılcı bir çizgiyi benimsemişlerdi.

Mustafa, doğumundan itibaren Rumeli'de böyle bir ortamda yetişti.

Kılıçoğlu Hakkı'nın Falih Rıfkı Atay'a aktardığına göre Mustafa Kemal, Harbiye'de okuduğu yıllarda tatillerde Selanik'e geldiğinde Şeyh Rıfat Efendi'nin tekkesine gider, dervişler halkası içinde ayinlere katılırdı.

O'na kişiliğinin ilk renklerini kazandıran, belki de bu çevreydi.

Mustafa Kemal, yüzyılın son dönemecinde Selanik'te askeri ortaokula başladığında Osmanlı ordusu zor durumdaydı, "Hasta Adam"ın durumu iyiden iyiye ağırlaşmıştı.

FALİH RIFKI ATAY'DAN

"Kan ter içinde..."

Falih Rıfkı Atay "Çankaya" adlı eserinde, Atatürk'ün çocukluğunu ve gençliğini yakından bilen Kılıçoğlu Hakkı'nın kendisine yazdığı mektuptan şu cümleleri aktarıyor:

"Ailece pek yakındık. Zübeyde Molla'yı ikinci defa kocaya veren benim büyük kaynatam Şeyh Rıfat Efendi'dir. Mustafa Kemal tatillerde Selanik'te sılaya geldiği vakit büyük kaynatamın tekkesine gelir, ayin günlerinde dervişler halkasına katılarak 'huuu, huuu' diye kan ter içinde kalıncaya kadar döner dururmuş."

Derslere gelen hocaların çoğu iç çatışmalarda savaşmış, sınırlarda harp etmiş, dağda çete kovalamış askerlerdi. Memleketin durumunu görüyor, gidişatı seziyorlardı. O yüzden derslerde öğrencilerine öncelikle vatan sevgisi aşılamayı görev biliyorlardı.

Oysa "vatan" demek yasaktı.

Çünkü bu kelimeyi sürgündeki bir şair, Namık Kemal sokmuştu dile ve şimdi O'nunla tanışma sırası Mustafa Kemal'deydi.

Şiir ve İhtilal

Manastır - 1896

Mustafa Kemal, Askeri İdadi'de yani lisede yatılı okumak üzere 15 yaşında Manastır'a geldi.

Doğduğu şehirden ilk kez bu kadar uzun süre kopuyordu.

Yüzyıl kapanmak üzereydi ve Balkanlar, azınlıkların özgürlük hasretiyle kıpır kıpırdı.

Orada O'nu yepyeni fikirler bekliyordu.

1897'de Mustafa Kemal askeri lise öğrencisiyken Türk-Yunan harbi patladı. Manastır, savaş alanına çok yakındı. O yüzden savaşın alevi, kısa zamanda askeri lisenin koridorlarında hissedildi. Hocalar politize olmuş, öğrenciler dersleri bırakıp savaşın kaderini tartışmaya koyulmuştu. Mustafa Kemal hayatı boyunca birlikte olacağı bir grup arkadaşıyla, orada, bu atmosfer içinde tanıştı.

Salih Bozok, Nuri Conker, Fuat Bulca ve Ömer Naci...

Manastır Askeri İdadisi hatırası

Bu son ismin O'nun üzerinde özel bir etkisi vardı.

25 Yıl sonra *Vakit* gazetesine çocukluğunu anlatırken, ihtilalci fikirleri ve söz söyleme ustalığıyla tanınan bu özel arkadaşından şöyle söz edecekti:

"Ömer Naci Bursa İdadisi'nden kovulmuş, bizim sınıfa gelmişti. Daha o zaman şairdi. Benden okuyacak kitap istedi. O zamana kadar edebiyatla çok temasım yoktu. Bütün kitaplarımı gösterdim. Hiçbirini beğenmedi. Bir arkadaşın kitaplarımdan hiçbirini beğenmemesi garibime gitti. Şiir ve edebiyat diye bir şey olduğundan o zaman haberdar oldum. Ona çalışmaya başladım. Şiir bana cazip göründü".

Mustafa Kemal'e, Namık Kemal'i, şiiri ve edebiyatı tanıştıran Ömer Naci, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Merkez üyesi olacak ünlü bir hatipti.

Mustafa Kemal, Ömer Naci'nin teşvikiyle lise sona doğru kendini hepten şiire kaptırınca hocalarının itirazıyla karşılaştı. Güzel yazı hocası, "Şiirle uğraşmak seni askerlikten uzaklaştırır" diyerek edebiyat yasağı koydu.

Mustafa Kemal, bu yasağı bir yıl sonra delecekti. Hem de Namık Kemal şiirlerinin elden ele gezdiği bir yerde: Harbiye'de...

ÖMER NACİ

Mustafa Kemal'in Manastır'da askeri liseden ve Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Ömer Naci, mezun olduktan sonra çeşitli gazete ve dergilere şiir ve yazılar yazdı. Selanik'te örgütlenen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Paris'ten yönetilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birleşmesini sağlayanlardan biri oldu. Samet Ağaoğlu'na göre Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki'nin başına geçirmek için çalıştı. Cemiyetin fedailerinin oluşturduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın da üyesi olan Ömer Naci, gizli bir görevle gittiği İran'da hastalandı ve 1916'da orada öldü.

VAKİT

Vakit Gazetesi'nin tarihi sayısı: 10 Ocak 1922 tarihli bu sayıda Ahmet Emin Yalman'ın Sakarya Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal Paşa ile Çankaya Köşkü'nün bahçesinde yaptığı geniş bir söyleşi yer alıyor. Atatürk'ün çocukluğuna, okul hayatına ve ilk gençliğine dair bilgilerimizin büyük bir kısmı bu söyleşide anlatılanlardan ibarettir.

Yasak Bir Sözcük: "Vatan"

İstanbul - 1899

İstanbul'da bir Harp Okulu öğrencisi: "Birinci sınıfta saf gençlik hayallerine kapıldım. Dersleri gevşettim."

Yüzyılın başında iki İstanbul vardı: Asyalı İstanbul ve Avrupalı İstanbul... İkisini birbirinden ayıran sınır Haliç'ti.

Bu tahta köprüde, boyunlarında kumbaralar asılı biletçilere para verilip güneydeki yoksul İstanbul'dan, kuzeydeki zengin İstanbul'a geçilirdi. Birkaç yüz metrelik bu yol, insanları birkaç yüzyıl öteye, adeta başka bir tarih dönemine götürürdü.

Güneyin soluk kenti, karşı kıyıda birdenbire renklenir ve karşınızda ışıklar içinde Pera belirirdi.

En gözde Avrupa başkentlerinden gelen son moda giysilerle dolu vitrinleri, birbirinden şık kadınları, göz alıcı eğlence mekânları ile Beyoğlu, Osmanlı aydınlarının Batı ile buluştuğu merkezdi.

Mustafa Kemal, 18 yaşında ilk kez Rumeli'den İstanbul'a geldi, Pera'yı keşfetti ve büyülendi.

Okumak üzere geldiği bu şehir, önce O'na kendisini tanıtacak, sonra da O'nu tanıyacaktı.

Mustafa Kemal, Harbiye'deki ilk yılını okuldan çok, şehri ve hayatı tanımaya ayırdı. Kendisi de ileride bu döneminden söz ederken "Birinci sınıfta saf gençlik hayallerine kapıldım, dersleri gevşettim. Yılın nasıl geçtiğini fark etmedim" diyecekti.

Üzerine sımsıkı oturan üniformasını giyiyor ve Pera'nın renkli dünyasında yeni bir yaşam tarzıyla tanışıyordu.

Hafta sonları Harbiye'den arkadaşı Ali Fuat ve Fethi ile Beyoğlu'nda beraber gezmeye çıkıyor, bazen Ali Fuat'ın Paşa babasının evinde yatıya kalıyordu.

İlk rakısını o yıllarda içecek, o yaz tatilinde Selanik'te vals yapmayı öğrenecekti.

Artık Pera'dan hevesini almıştı. İkinci sınıfa geçince kendini okula verdi.

...ama okul, sadece dersler demek değildi...

Mustafa Kemal, Harbiye ikinci sınıfa başladığında takvimler 1900'ü gösteriyordu.

Osmanlı, yeni yüzyılı Sultan Abdülhamid'in baskı rejimi altında karşıladı.

Yirmi yıldır tahtta oturan Abdülhamid Han, hafiyelerini seferber ederek her tür muhalefeti sindirmiş, "Hürriyet" diyenleri sürgüne yollayıp, basını sansürle yıldırarak tam bir baskı devleti yaratmıştı.

Ama bu baskı, yeraltında bir muhalefet hareketini de beraberinde doğurmuştu.

İmparatorluğun giderek artan toprak kayıplarına ve Padişahın insan haklarına aykırı baskılarına isyan eden Jöntürkler, 1889'da sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak gizli bir örgütün temelini atmışlardı.

Seçilen tarih Fransız devriminin 100. yılıydı ve Paris'i sallayan hürriyet bayrağı, 100 yıl sonra İstanbul semalarında dalgalanıyordu.

"Vatan", ateşli toplantıların en gözde sloganıydı

Bir nesle damgasını vuracak bu gizli örgüt Askeri Tıbbiye'de doğmuş ve önce Mülkiye'ye, oradan da 1897'de Harbiye'ye sıçramıştı.

Mustafa Kemal geldiğinde içten içe kaynayan bir Harbiye'yle karşılaştı.

Okulun koridorlarında Namık Kemal'in hürriyet şiirleri ve Fransız düşünürlerinin makaleleri elden ele geziyor, vatanı kurtarmak için her köşede ayrı bir tartışma yapılıyordu.

Her gün beş vakit namaz kılıyorlar ve güne "Padişahım Çok Yaşa" diye bağırarak başlıyorlardı, ama artık bunu söylerken içlerinden tersini diliyorlardı.

Mustafa Kemal, yeni bir yüzyılla birlikte kendisi için de yeni bir döneme giriyordu.

O geçiş dönemini yıllar sonra 1922'de *Vakit* gazetesine şöyle anlatacaktı:

"Harbiye senelerinde siyaset fikirleri baş gösterdi. Sultan Hamid devriydi. Namık Kemal Bey'in kitaplarını okuyorduk. Takibat sıkı idi. Ekseriyetle ancak koğuşta yattıktan sonra okumak imkânını buluyorduk. Bu gibi vatanperverane eserleri okuyanlara karşı takibat yapılması, işlerin içinde bir berbatlık bulunduğunu gösteriyordu, fakat bunun mahiyeti gözlerimiz önünde tamamıyla billurlaşmıyordu".

İşler kötüydü ama nedenini, nasılını tam olarak bilemiyorlardı.

"Vatan" demek yasaktı, ama neden yasak olduğunu kestiremiyorlardı. Namık Kemal'in şiirlerini gizli gizli okudukça heyecanlanıyorlar ve hırslanıyorlardı.

Namık Kemal

Mustafa Kemal, bir gece elinde bir tomar teksirle Boğaz'a bakan yatakhanede arkadaşı Ali Fuat'ın başucuna geldi ve "Fuat kardeşim bunu ezberleyelim" diyerek bir şiir okumaya başladı.

Şiirin adı "Vatan Kasidesi"ydi:

VATAN KASİDESİ

(...)

Felek her dürlü esbâb-ı cefâsın toplasın gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azîmetten
Anılsın meslekimde çektiğim cevr ü meşekkatler
Ki ednâ zevkı a'lâdır vezâretten sadâretten
Vatan bir bî vefâ nâzende-i tannâza dönmüş kim
Ayırmaz sâdıkan-ı aşkını âlâm-ı gurbetten
Müberrâyım recâ vü havften indimde âlîdir
Vazifem menfaatten hakkım ağrâz-ı hükûmetten
Cevanmerdân-ı milletle hâzer gavgadan ey bîdâd
Erir şemşîr-i zulmun âteş-i hûn-i hamiyyetten
Ne mümkin zulm ile bîdâd ile imhâ-yi hürriyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten
Gönülde cevher-i elmâsa benzer cevher-i gayret
Ezilmez şiddet-i tazyîkten te'sîr-i sikletten
Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın oldu gerçi kurtulduk esâretten
Senindir şimdi cezb-i kalbe kudret setr-i hüsn etme
Cemâlin tâ ebed dûr olmasın enzâr-ı ümmetten
Ne yâr-ı cân imişsin âh ey ümmîd-i istikbâl
Cihânı sensin âzâd eyleyen bin ye's ü mihnetten
Senindir devr-i devlet hükmünü dünyâya infâz et
Hudâ ikbâlini hıfz eylesin her dürlü âfetten
Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahrâlar
Uyan ey yâreli şîr-i jiyan bu hâb-ı gafletten

"Sarayı Başına Yıkmadıkça Rahat Yok!"

İstanbul - 1902

Mustafa Kemal'de, Harbiye'de kıvılcımlanan hürriyet fikri Akademi'de olgunlaştı.

Artık 20 yaşında bir teğmendi, kurmaylık eğitimi görüyordu ve kendi kuşağından olan pek çok subay gibi vatanın kurtuluşu üzerine düşünmeye başlamıştı. Siyasi görüşleri henüz netleşmemişti, ama çevresinde elden ele gezen dergilerde okuduğu makalelerden, dilden dile gezen şiirlerden, içinde baskı rejimine karşı bir tepki oluşmuştu.

Görüşlerini yaymak için Ali Fuat, Ömer Naci, İsmail Hakkı gibi bir grup ateşli öğrenci ile birlikte Harbiyeliler için el yazısı bir dergi çıkarmaya başladı. Yazıları çoğunlukla kendisi yazıyordu. Daha birkaç sayı çıkarmışlardı ki, hiç beklemedikleri bir şey oldu:

Yakalandılar!

Mustafa Kemal anlatıyor:

"Bir gün gazete için bir yazı yazmakla meşguldük. Dershanelerden birine girmiş, kapıyı kapatmıştık. Kapı arkasında birkaç nöbetçi duruyordu. Okul Müdürü Rıza Paşa'ya haber vermişler. Rıza Paşa sınıfı bastı. Yazılar masa üstünde ve ön tarafta duruyordu. Rıza Paşa, hemen tutuklanmamızı emretti."

Yakalanmışlar, ama masanın üzerinde duran notlarına dokunulmamıştı. Rıza Paşa, o kâğıtlarda ne olduğunu hemen anlamasına rağmen, yaptıkları şeye göz yummuş ve göstermelik bir izin yasağı ile hepsini salıvermişti.

Bu örtülü teşvikle hepten cesaretlendiler.

Salıverildikten sonra Fethi, Yıldız sarayını işaret ederek "Hep oradaki adamın başının altından çıkıyor bunlar" dedi; "Sarayı başına yıkmadıkça rahat yok".

Oradaki adam, Sultan II. Abdülhamid'di.

Memleketin kurtuluşu için O'nun devrilerek meşruti bir idarenin kurulmasını şart görüyorlardı.

Bunu da ancak ordu, yani kendileri yapabilirdi.

Sultan II. Abdülhamid Cuma selamlığına giderken Yıldız Sarayı çıkışında...

Harp Akademisi mezunu Mustafa Kemal 23 yaşında bir kurmay yüzbaşı

Mustafa Kemal, 1904 Aralığının son günlerinde kurmay yüzbaşı olarak diplomasını alıp, önce Altın Makas askeri terzihanesine elbise diktirmeye, sonra da Beyoğlu'nda bir fotoğrafhaneye fotoğraf çektirmeye koşturdu. Manzaralı bir fonun önüne geçip, pırıl pırıl çizmeleri, kabzası süslü kılıcı, altın renkli düğmeleri, gösterişli kordonları ve sırmadan apoletleri ile poz verdi.

Çocukluk hayallerini süsleyen üniformanın içindeydi artık.

Yeni bir kuşak, şimdi beyinlerinde özgürlük ateşleri yakarak, vatanı kurtarmaya geliyordu.

İstanbul Sirkeci'de bir ev tutup tayin edilecekleri yerleri beklemeye koyuldular.

Makedonya, Sırp ve Bulgar çeteler yüzünden karışmıştı. Orada hem bu karışıklığa müdahale edebilir hem de Rumeli'nden yayılan hürriyet cereyanlarıyla buluşabilirlerdi. O yüzden hepsi Makedonya'ya tayin bekliyordu. Kaldıkları evde ara sıra toplanıp siyasi gelişmeleri tartışıyorlar ve her nereye tayin olurlarsa olsunlar dirsek temasını kaybetmemeye yemin ediyorlardı.

Ama Sultan Abdülhamid'in muhbirlerinden biri aralarına sızmayı başarmıştı.

Evde konuşulanlar Saray'ın kulağına gitti ve bir gün toplandıkları ev basıldı.

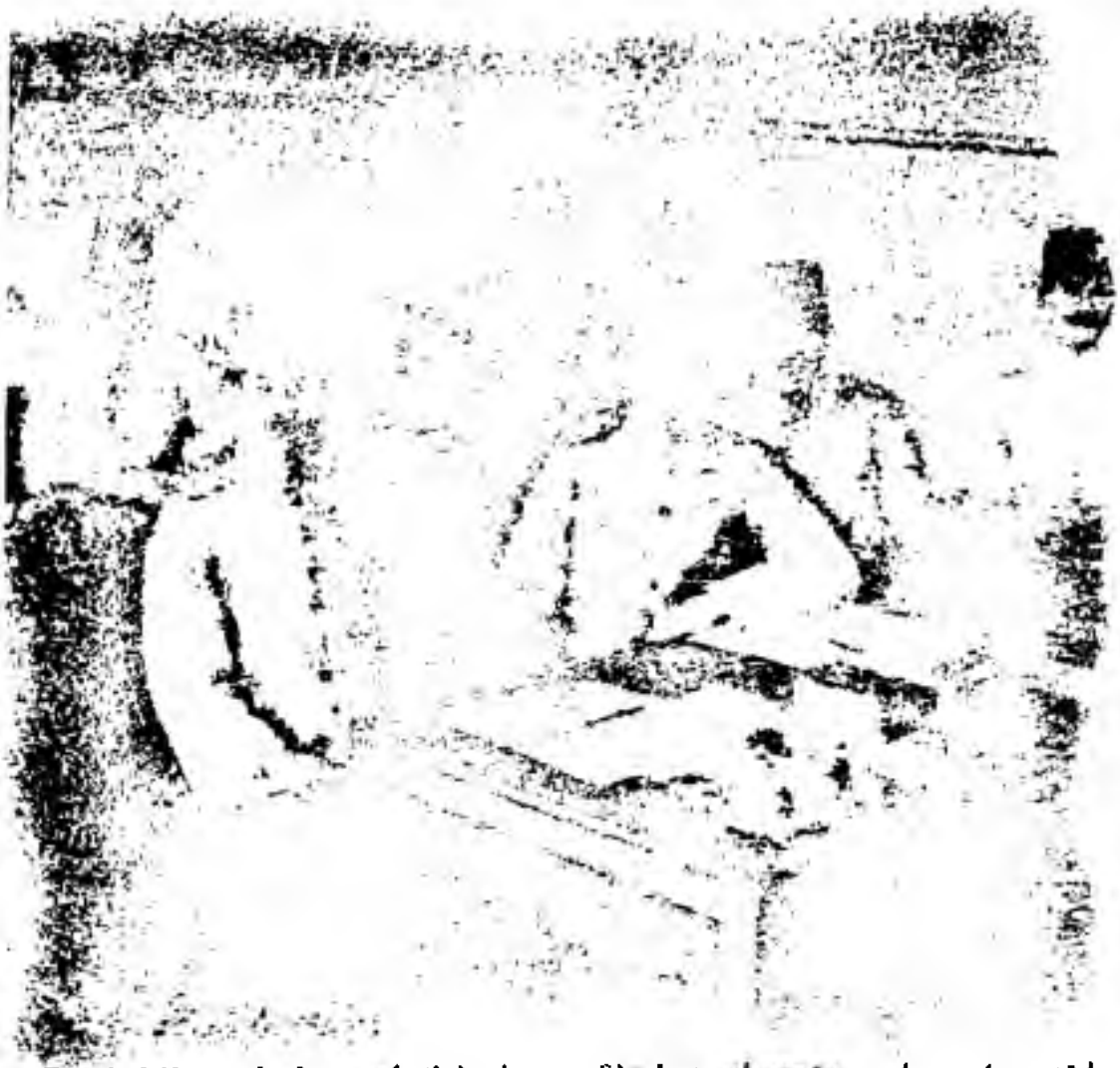

İstanbul Harp Akademisi. İstibdat karşıtı fikirlerin oluştuğu sıralar.. (en sağda Mustafa Kemal)

Doğru Taşkışla'ya götürülüp, hücrelere kapatıldılar.

Mustafa Kemal yıllar sonra o günleri *Vakit* gazetesine şöyle anlattı:

"Bir müddet tek başıma hapis kaldım. Sonra mabeyne götürdüler. İsmail Paşa, Başkatip, bir de sakallı bir adam tarafından sorguya çekildim. Sorgudan sonra anladık ki, gazete çıkarmakla, örgüt kurmakla, apartmanda toplanıp gizli çalışmalar yapmakla suçlanıyorduk."

Asıl suçlama; Sultan II. Abdulhamid e bombalı suikast planlamaktı.

Suç sabit görülürse hepsi ordudan uzaklaştırılacaklar veya sürüleceklerdi.

Birkaç gün sonra salıverilip, haklarındaki kararı beklemeye koyuldular. Sürgün kararı çıkarsa Avrupa'ya kaçmayı düşünüyorlardı ki yine bir paşanın yardımıyla cezadan kurtuldular. Ancak kararda "memleketlerine kolayca ulaşamayacakları bir yere gönderilmeleri" isteniyordu. Makedonya düşleri böylece suya düşen Mustafa Kemal tayinler açıklanınca şok oldu:

Şam'a gidiyordu...

II. ABDÜLHAMİD

"Kızıl Sultan" mı "Büyük Hakan" mı?

Osmanlı tahtında en uzun süre kalan padişahlardan olan II. Abdülhamid, aynı zamanda Osmanlı tarih yazımının en tartışmalı isimlerinden biridir. 1842'de doğdu, 1876-1909 arası tahtta kaldı, 1918'de öldü.
Gençliğinde yerli ve yabancı hocalardan özel dersler aldı, amcası Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa gezilerine katıldı. Padişah olmadan önce saray dışında yaşar ve zaman zaman Namık Kemal, Ziya Paşa gibi muhalif aydınlarla da görüşürdü.
Tahta çıktıktan sonra ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi'yi hazırlayıp yürürlüğe soktu. Kısa bir süre sonra Mithat Paşa'yı sürgüne gönderdi. Ardından da "93 Harbi" olarak bilinen 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek meclisi kapattı ve anayasayı askıya alarak kişisel bir yönetim kurdu.

II. Abdülhamid'in tahtta bulunduğu yılların birbirinden farklı iki özelliği vardır:

Bir yandan Tanzimat döneminde başlayan modernleşme hareketleri, eğitim, ulaşım, haberleşme gibi alanlarda artan bir hızla sürmüştür.

Diğer yandan ise, bu çabaların sonucu ortaya çıkan yeni seçkinlerin talep ettiği söz ve düşünce özgürlüğü ile siyasal modernleşme talepleri, büyük bir baskı mekanizmasıyla yok edilmeye çalışılmıştır. Bunu sağlamak için, basına sert bir sansür uygulanmış, bütün tanınmış aydınlar sürgüne gönderilmiş, en küçük muhalefet hareketi bile daha doğmadan boğulmaya çalışılmıştır.

Bu yüzden II. Abdülhamid, "Kızıl Sultan" diye, dönemi de "İstibdat Dönemi" olarak anılmıştır.

II. Abdülhamid, 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eylemleri sonucu yeniden Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalacak, 1909'da 31 Mart ayaklanmasının ardından tahttan indirilerek Selanik'e sürgüne gönderilecektir.

Vatan ve Hürriyet
Şam - 1905

Ocak 1905 mezuniyet sonrası, Şam yolculuğu öncesi

1905 Yılının soğuk ve karlı bir Şubat günü Mustafa Kemal, İstanbul limanından kalkan bir vapurla Beyrut'a hareket et-

Görünüşte Şam'a staja gidiyordu, ama bu ashında bir sürgündü.

Gemide arkadaşı Müfit'i şu cümleyle teselli etti:

"Hayat bizim için yeni başlıyor".

Şam, İmparatorluğun öteki yüzüyle tanıştırdı Mustafa Kemal'i...

İstanbul'daki debdebeden sonra Şam'da karşılaştığı sefalet, yoksulluk ve kargaşa, tükenişin en somut kanıtlarıydı. Ordu, çapulcuların eline geçmiş, asker talanla geçinir, ahaliden haraç ister hale gelmişti. Akademide resmedilen, Padişah'ın o parlak giysili şanlı ordusundan eser yoktu buralarda...

İmparatorluk ilmek ilmek çözülürken, İstanbul'un vatan için kılını kımıldatmayışına, şaşaa içinde yaşayıp gitmesine hepten öfkelendi.

Oysa O, bu gidişe dur demek heyecanıyla okumuş, tam sahneye çıkacağı sırada bu uzak köşeye savrulup unutulmuştu. Doğduğu topraklarda, Makedonya'da hürriyet ateşleri yakılırken, O burada, bu uzak ve yoksul diyarda, bir belirsizliğe mahkûm edilmişti.

Üstelik yapayalnızdı.

Kendisini bu insafsız sürgüne gönderen İstanbul'a duyduğu müthiş öfkeyi en iyi dile getiren şiiri o günlerde hatıra defterine kendi el yazısıyla yazdı.

Şiirin adı Sis'ti... Şairi ise Tevfik Fikret:

"Ey şatafatın, gösterişin beşiği ve mezarı
Doğu'nun öncesiz, alımlı kraliçesi,
Ey köhne Bizans, ey koca büyücü bunak,
Ey bin kocadan arta kalan el değmemiş dul,
Hep ikiyüzlülük kiri dalgalanır zerrelerinde
Bir temizlik zerresi bulamazsın içerinde,
Ey debdebeler, tantanalar, şanlar, alaylar,

Kaatil kuleler, kaleli zindanlı saraylar,
Ey ayrılık acısı çeken ana, ey kırgın eş,
Ey kimsesiz başıboş çocuklar, hele sizler, hele sizler
Örtün evet ey facia, örtün evet, ey kent,
Örtün ve sonsuzca uyu, ey dünya orospusu..."

Artık bu köhne Bizans'a karşı bir şeyler yapmak gerekiyordu.

Ama nasıl?

1905 Yılında bir gün Hamidiye çarşısında dolaşırken davet edildikleri bir dükkânın raflarında Fransızca tıp, felsefe ve sosyoloji kitapları gördü. Dükkân sahibi Mustafa (Cantekin) Bey, hürriyetçi fikirlerinden dolayı Tıbbiye'den kovulup Şam'a sürülmüş bir Jöntürktü. Biraz sohbet edince aynı dilden konuştuklarını fark ettiler.

Tevfik Fikret

Dr. Mustafa ve altı arkadaşı "Vatan" adlı bir gizli örgüt kurmuşlar, fakat yaygınlaştıramamışlardı. Mustafa Kemal aradığı fırsatı bulmuştu:

"Biz de katılalım" dedi.

Örgütün adına 'Hürriyet' de eklendi ve Mustafa Kemal'in kurucusu olacağı ilk gizli ihtilal örgütünün adı böylece konulmuş oldu:

"Vatan ve Hürriyet Cemiyeti..."

Yaşasın Hürriyet!..

Selanik - 1908

Mustafa Kemal Selanik'e 1907 sonunda döndü.

Üç yıllık sürgün nihayet sona ermişti.

Aslında bu süre içinde bir kez Şam'dan kaçıp gizlice Selanik'e gelmiş, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Makedonya şubesini kurmuştu, ama bu küçük örgüt orada gelişememiş, İttihat ve Terakki cemiyetine katılmıştı.

En yakın arkadaşları İttihatçıların arasına karışmış ve Makedonya'da hızla örgütlenen Mason locaları içinde siyaset yapar olmuşlardı.

Sonunda Ekim 1907'de, kendisi de sılah ve Kuran üzerine yemin ederek İttihat ve Terakki'ye katıldı.

Yeni katıldığı bu cemiyet, aslında Mustafa Kemal'in kuşağına asıl damgasını vuran gizli örgüttü.

Örgütün kurucularının hemen hepsi Avrupa görmüş, mekteplilerdi. O yüzden Osmanlı'nın kurtuluşunu da

Manastır'da bir zabitan Hürriyet'i ilan ediyor.
Çeşitli yerlerden kağıtlarda "Yaşasın Hürriyet" yazıyor.

görüp özendikleri Avrupa ülkelerine benzemekte görüyorlardı. Örgütün Abdullah Cevdet, Ahmet Rıza, Tunalı Hilmi gibi idcologları Batı düşüncesini benimsiyorlar, Latin harflerinin kullanılmasını, tesettürün kaldırılmasını savunuyorlardı..

İttihat ve Terakki tüzüğü, kadınların erkeklerle eşit hak ve görevlerle örgüte girebileceklerini yazıyordu.

Bu, o günün koşullarında devrim demekti.

Mustafa Kemal, Harbiye'den beri İttihatçıların çıkardıkları *Meşveret*, *İçtihad* gibi dergileri dikkatle izliyor, oradan yayılan fikirlere ısınıyordu.

Şimdi, tam da ihtilalin arifesinde, o ihtilali yapacak örgütün içindeydi.

Yıllardır kulak kabarttıkları yanardağ nihayet bir Temmuz sabahı büyük gürültüyle patladı.

23 Temmuz sabahı saat 9.00'da Manastır'ın, yeni "Hürriyet Meydanı"nda bir top arabasının uzerinden ılan edildi hürriyet...

30 Yıllık istibdat rejimi nihayet son bulmuştu.

Sultan Abdülhamid, hemen sadrazamı değiştirip, Meclis'in yeniden açıldığını duyurdu. Anayasa tekrar yürurlüğe girmiş, vatan dediği için hapsedilenler salıverilmiş, hafiyelik kurumu lağvedilmişti.

Zincirlerin kırılmasıyla Rumeli'den başlayarak bütün Osmanlı vilayetlerinde tam bir bayram havası esmeye başladı.

Adeta yer yerinden oynamıştı.

Hürriyetin ilanı top atışlarıyla duyuruluyor, sokaklar insan kaynıyor, meydanlar allı yeşilli bayraklarla donatılıyordu. Adeta Fransız Devrimi, Osmanlı topraklarında yi neleniyor, "Eşitlik... özgürlük... kardeşlik..." sözcükleri dilden dile geziyor, halk "Yaşasın hürriyet" diye bağırıyordu.

Mustafa Kemal, hemen Üsküp'ten Selanik'e geldi.

İşte hürriyet düşleri gerçek olmuştu. Okulda gizli gizli okudukları kitaplarda yazılı olan düşünceler iktidardaydı işte... Yıllardır kurtulmak istedikleri baskı rejimi yıkılmış, kurdukları gizli örgüt açığa çıkmış, şiirlerini ezberledikleri Namık Kemal'in idealleri gerçek olmuştu.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

Dört Kişiyle Kurulan Örgüt

Osmanlı imparatorluğunun son dönemine damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunu, cemiyetin bir numaralı üyesi olan İbrahim Temo anılarında şöyle anlatır:

"Sarayburnu'nda eski Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de bir teneffüs saati esnasında, elimde kitap dolaşırken İshak Sükuti yanıma sokuldu, yeni bir şeyler olup olmadığını sordu. Ben (dedim ki):

— Gel arkadaş, düşündüklerimi sana biraz anlatayım: Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve hemen her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz. Fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle mülahazalar ve mütalaalarda dert yanacağımıza faaliyete geçmek lazımdır.

İshak: Güzel ama, sen kime itimat edip de böyle tehlikeli bir işe teşebbüs etmemizi düşünüyorsun?

Ben: Evvela sen bir. . (Koğuştan çıkıp bize doğru gelmekte olan yamalı suratlı Mehmet Reşit'i göstererek) bu da iki... Olduk üç... İşte bir cemiyet başladı demektir.

Mehmet Reşit'e işaret ederek yanımıza çağırdık. Fikrimizi açtık. Bu sıra o zaman çok sofu olan Abdullah Cevdet mektebin camisinden çıkarak yanımıza gelince, 'Alınız bir de dördüncü' dedim."

Dört Askeri Tıbbiye öğrencisinin kurduğu bu gizli örgüt 1789 yılında Fransız devriminin 100. yılını kutlamak için düzenlenen sergiyi gezmeye giden Ahmet Rıza Bey'in başa geçmesiyle birlikte günden güne büyüyen bir muhalefet merkezine dönüştü.

Yıllar sonra 1906'da Talât'ın Selanik'te kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşerek onun adını benimseyecek ve 1908-1918 arasında Osmanlı imparatorluğunu yönetecekti. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların büyük kısmı, ilk siyasi çalışmalarını bu örgüt bünyesinde gerçekleştirdi.

"Hürriyet kahramanı" Enver Bey balkonda... Mustafa Kemal iki adım arkada

Ama Selanik'teki hava, O'nu üzdü.

Doğum yeri olan bu şehirde, herkes hürriyet kahramanı Enver'i kucaklarken, O'nun adı bile geçmiyordu. Yıllardır peşinden koştuğu hayali başkalarının gerçekleştirdiğini görmek Mustafa Kemal'i hayal kırıklığına uğrattı.

O gün, kendisinden iki sınıf büyük olan Binbaşı Enver, Olimpos otelinin balkonunda yeni anayasayı okurken, O, birkaç adım geride sessizce öne çıkma sırasının kendisine gelmesini bekliyordu.

Meşrutiyet, yarım kalmış bir cumhuriyetti.

Tamamlamak Mustafa Kemal'e kısmet olacaktı.

ENVER PAŞA VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Bir Rekabetin Öyküsü

Enver Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki gerilim, tarihçi Sina Akşin'in deyişiyle "Atatürk'ün gençlik yıllarından itibaren girıştiği iktidar mücadelesinin" bir ürünüdür. Bu mücadelede, Akşin'e göre, "siyasetin esaslarından olan 'tahte-revalli kuralı' dolayısıyla" birinin yıldızı parlamaya başladığında diğerinin yıldızı sönmeye yüz tutmuştur.

Enver ile Mustafa Kemal arasındaki gerilimin kökleri 1908 yılına, Hürriyetin İlanı'na uzanır. Trablusgarp'ta tırmanan bu gerilim, Balkan Harbi'nde kaybedilen Edirne'nin kurtuluşu sırasında ilk kez kamuya yansır. Falih Rıfkı Atay, Çankaya'da o günlere ilişkin şunları anlatır:

"Bulgarların Edirne'de dayanma imkânı yoktu. Şehre Fahri Paşa kuvvetleri girmeli imiş. Halbuki Enver süvarilerini koşturarak Edirne'ye varmış ve gazetelerin gündelik kahramanı olmuş. Fahri Paşa'nın yanında Enver'in iki rakibi varmış: Fethi Bey, Mustafa Kemal Bey!.. Bunlar Enver'e kızmışlar. Halbuki üçü de İttihat ve Terakki'nin ileri gelen asker üyelerinden imişler."

Falih Rıfkı Atay'a göre, bu anlaşmazlık daha sonra şöyle gelişir: "Mustafa Kemal adını daha sonra, Birinci Dünya Harbi'nin pek karanlık günlerinde duydum. Kalbimizle Suriye'de, canımız ve nefesimizle İstanbul'da idik. Çanakkale sökülüp düşman İstanbul'a girecek miydi? Böyle bir

Enver Paşa

facianın rüyasını görürüz diye uyumaktan korkardık. Mustafa Kemal'in ismi, o vakit İstanbul'un kurtuluş hikâyesine karışti idi. Enver'in rakibi olduğu söylendiğinde ve adı saklanmak istendiğinde onu büsbütün benimsemiştik. Bir sır gibi gizli gizli yayılıp içlere sinen şöhreti Enver'i sevmeyen ve ona artık güvenmeyen genç subayların dillerinde destandı."

"Sarık Saran Hafiyeler"

Istanbul - 1909

5 Nisan 1909 günü Ayasofya Camii'nde yeni bir partinin kuruluşu için mevlit okundu.

Yeni partinin adı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ydi...

Açılışta partinin kurucularından Derviş Vahdeti ile Bediüzzaman Said Nursi ateşli konuşmalar yaptılar.

Ertesi gün, partinin yayın organı olan *Volkan* gazetesi açılışı coşkuyla veriyor ve ilahi bir kalabalığın yeşil bayraklarla Ayasofya meydanını kapladığını duyuruyordu. Gazete bu satırları yayımladığı gün, İttihat ve Terakki karşıtı görüşleriyle tanınan gazeteci Hasan Fehmi öldürüldü.

Sonunda İttihat ve Terakki'ye karşı yükselen muhalefet 31 Mart'ta patladı. İttihatçıların bütün muhalifleri o gün yollardaydı. Ama inisiyatif Derviş Vahdeti'nin ellerindeydi. Kısa zamanda avcı taburlarının da onlara katılmasıyla is-

Hareket Ordusu İstanbul'a gidiyor
Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal (en sağda) arkadaşlarıyla birlikte

yan büyüdü. Meclis basıldı bir milletvekili ve bir nazır öldürüldü. Padişah Abdülhamid sadrazam değiştirdi ama yetmedi. Çünkü ayaklananların asıl hedefi meşrutiyetti.

Selanik'teki İttihat ve Terakki karargahı durumu haber alır almaz harekete geçti. Enver Bey Berlin'den Hethi Bey Paris'ten koşup geldi.

"Hareket Ordusu" adı verilen birlikler hemen İstanbul'a doğru yola çıkarıldı.

Ordu, şimdi gericiliğe karşı meşrutiyeti korumak için imparatorluğun başkentine yürüyordu

İşte bu hareket ordusunun komutanının kurmay baş-

Yüzbaşı Mustafa Kemal'in notları: Halen Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) arşivinde saklanan bu cep defteri 1909 yılına ait. Defterde Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu'nun İstanbul'daki konuşlandırma notları ile 31 Mart için hazırlanan ordu beyannamesinin müsveddesi var.

kam genç bir yüzbaşı; Mustafa Kemal'di... O da diğer subaylar gibi gericiliğe karşı öfke doluydu. Hareket ordusuyla birlikte İstanbul'a yürüdüğü 17 Nisan 1909 cumartesi sabahı siyah cilt beziyle kaplı küçük not defterinin kareli sayfalarına sabit kalemle şu satırları yazdı:

"Sarık saran hafiyelerin din perdesi altındaki telkinleri, menfaatten başka bir şey değildir. Dinin, şeriatın ve vatanın

ulusal onurunun gerçek yararı, Kur'an-ı Kerim'in emirlerini ve onun zorunlu hükümlerinden olan anayasayı korumaktır İşte bizim hareketimiz gibi..."

Mustafa Kemal, aynı deftere ordunun despotizme ve İstanbul rejimine karşı harekete geçip reform yapmayı hedeflediğini de not etti.

Öyle de oldu...

Birkaç küçük çatışma ile İstanbul'u teslim alan Hareket Ordusu, Abdülhamid'i tahttan indirip, küçük kardeşi Mehmet Reşat'ı yıllardır hapsolduğu saraydan çıkartarak tahta oturttu.

Yeni padişah ve halife V. Mehmet'ti.

Görevini tamamlayan Hareket Ordusu'nun İstanbul halkına hitaben yayımladığı bildirinin ilk taslağını Mustafa Kemal kaleme aldı.

Yanında gezdirdiği küçük not defterinin kareli sayfalarına şu satırları yazdı:

"Millet, kendisini senelerden beri zulümle idare eden istibdat yönetimini parçaladı ve meşrutiyeti kurdu. Bu kansız ve mutlu devrimden zarar görmüş olan çıkar düşkünü eski yöneticiler, eski hale dönebilmek için bin türlü hile ve alçaklığa başvurarak meşrutiyet hükümetimize yaralar açmak istedi, İstanbul faciasına sebep olarak kan döktü. Millet bu alçakça durumun yaratılmasına sebep olanlara hak ettikleri cezayı vermek için, bizi, İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusunu, buraya gönderdi. Faziletli din âlimleri başımızın tacıdır Fakat şahsi çıkarları ve adi menfaatleri için yalandan âlim kılığına bürünen birtakım hafiyeler ve çıkarcılar elbette kanun pençesinden kurtulamayacaklardır."

Mustafa Kemal Hareket Ordusu erkânı ile toplu fotoğrafta

HAREKET ORDUSU

"3'üncü Ordu'daki genç subaylarda Meşrutiyet'i kurtarmak, milli birliği sağlamak için İstanbul üzerine yürümekten başka çare bulunmadığı kanısı genelleşmişti. Genç subayların arasında Kolağası Mustafa Kemal Bey de vardı.

Selanik'teki Redif Tümeni'ne gelen telgrafları inceleyen Mustafa Kemal Bey, Üçüncü Ordu'nun Meşrutiyet'i kurtarabileceğini savunuyor ve vakit geçirmeden hareket geçilmesini istiyordu.

14 Nisan Çarşamba günü Selanik Redif Tümeni'nin bütün alayları seferi durumuna getirildi ve tümen İstanbul üzerinden yürüyüşe geçti.

Celal Bayar, 'Ben de Yazdım' isimli eserinde, Hareket Ordusu adının Mustafa Kemal tarafından konulduğunu yazar ve Atatürk'ün anlattığı şu anıyı nakleder:

'İrticai bastırmayı üzerine alacak askeri kuvvetimiz için bir isim düşünmüştüm. Öyle bir isim olmasını istedim ki, çarpışan tarafların duygusuna dokunmasın. Herkes bu ismi benimseyebilsin. Fransızca "Mouvement" manasına gelen "hareket" kelimesi aklıma geldi. Zaten yürüyüş halindeydik. Kuvvetlerimizin adı "Harcket Ordusu" oldu.'

Hareket Ordusu, İstanbul'a gelirken Edirne'deki 2'inci Ordu'dan bazı birlikler de ona katıldılar. Yürüyüş muntazam oldu ve ordu önce Halkalı'da karargâh kurdu. Sonra Yeşilköy'e geçti.

22 Nisan'da Mahmut Şevket Paşa, Selanik'ten gelip kumandayı aldı. Böylece Hareket Ordusu'na bir tümen değil, bir kurtarıcı Milli Ordu hüviyeti verildi. Mustafa Kemal Bey, yerini daha yüksek rütbeli subaylara, Binbaşı Enver Bey'e bıraktı. O sıralarda hastalanmıştı da."

Ecvet Güresin, 31 Mart İsyanı

Devrimin Anavatanında

Paris - 1910

1910 Sonbaharında Mustafa Kemal Picardi'de düzenlenen askeri manevraları izlemek üzere Fransa'ya davet edildi.

Avrupa doludizgin savaşa yaklaşırken Fransa, Almanya'ya karşı gövde gösterisine hazırlanıyordu.

Ancak Mustafa Kemal için Fransa'nın asıl anlamı, fikirlerini okuyup durduğu düşünürlerin ve örnek aldığı devrimin anavatanı oluşuydu. Bu, O'nun ilk yurtdışı gezisiydi.

Kitaplarda okuduğu Batı'yla, 28 yaşında ilk kez tanışacaktı.

Orient Ekspress'te yol arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey'di. Sırp sınırını geçince Mustafa Kemal valizini indirip başındaki fesi çıkardı ve İstanbul'da Tiring mağazasından aldığı şapkayı giydi. Selahattin Bey, başta "Fransa'ya da gitsek Osmanlı olduğumuz belli olmalı" diyerek fes giymekte ısrar etti...

Ama Belgrad'da o tatsız olay yaşanana kadar...

Mustafa Kemal anlatıyor:

Mustafa Kemal Picardi manevralarında yabancı delegelerle

"Treniniz bir Sırp istasyonunda durmuştu. Selahattin Bey sandviç satan bir çocuğu çağırdı. Seçme işi uzayınca çocuk kızdı ve 'Yuh, Türk' deyip uzaklaştı. Selahattin Bey onurlu adamdı. Trenimiz tekrar yola düzülünce ağır ağır yerinden kalktı, valizini indirip fesini çıkardı ve fesi valize koyup kasket giydi. 'Ne o Selahattin Bey' dedim, 'Şimdi zamanı geldi' cevabını verdi".

Değişimin zamanı gelmişti.

II. Mahmut döneminde zorla giydirilmiş olan fes, artık yıkılmakta olan bir imparatorluğun simgesi haline dönüşmüştü. O kadar ki, tatbikatlarda görüşleri dikkate alınmayan Mustafa Kemal'e bir Fransız albayı "Başınızda bu tuhaf başlık oldukça kimse kafanızdakilere itibar etmez" diyecekti.

Picardi manevralarında iki Türk subayı: (Soldan sağa) Yüzbaşı Mustafa Kemal, Binbaşı Selahattin

Paris, 1910

Bir kıyafet devriminin zarureti, daha 1910 yılından beyinlerine kazınıyordu. Kafalarına giyecekleri şey, örnek aldıkları dünyanın simgesi olmalıydı.

...yani Batı'nın...

Mustafa Kemal de Fransa'da öyle giyindi.

Koluna astığı bastonu, şık takım elbisesi, koyu renk çizgili kravatı, burma bıyıkları ve Paris'ten aldığı siyah şapkasıyla bir Fransız gibi gezdi Fransa'yı.

Önce tatbikatta gördüğü askeri teknolojiden, sonra da Paris sokaklarında gördüğü medeniyetten büyülendi...

14 Günlük Fransa ziyareti, İsviçre, Hollanda ve Belçika gezileriyle devam etti.

Avrupa, hem gözlerini kamaştırmış hem hırslandırmışu O'nu...

Gün gelecek, Batılı olabilmek için Batı'ya karşı savaşacaktı...

Selanik İçin Gözyaşları...

İstanbul - 1912

Korkuyla beklenen Balkan Savaşı 1912'de patladı. Önce Karadağ, sonra Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı'ya savaş açtı. Yeni yangın yeri; Balkanlardı...

Mustafa Kemal İtalyanlara karşı savaştığı Trablusgarp'tan İstanbul'a döndüğünde, Türkler, Avrupa'daki bütün topraklarından sökülüp atılmaya başlanmışlardı. Daha da acısı, doğduğu büyüdüğü kent, bir kuşağın milliyetçiliği öğrendiği hürriyetin kâbesi Selanik işgal edilmişti. Yunanlılar, Türkleri, Anadolu'ya doğru sürüyorlardı. Bu göç seli içinde annesi ve kızkardeşi de vardı.

Endişeyle onları aramaya koyuldu. Bir süre sonra bir mülteci kampının barakasında buldu onları... Perişan haldelerdi. Dostları ve akrabaları öldürülmüş, onlar da doğduğu toprakları ve evlerini terk edip göçmek zorunda kalmışlardı.

Mustafa Kemal ailesini İstanbul'da Fikriye Hanım'ın ailesinin evine yerleştirdikten sonra Babıâli caddesinde Salih Bozok'la buluştu.

Bütün öfkesini O'na kustu:

"Nasıl yapabildiniz bunu" diye bağırdı, "O güzelim Selanik'i nasıl düşmana teslim edebildiniz, nasıl o kadar ucuza satabildiniz?.."

Selanik'ten ayrılırken adeta olacakları görmüş ve arkadaşı Ali Fuat'la birlikte oldukları bir gece, ay Olimpos dağının arkasında kaybolurken "Ah Selanik" demişti "Acaba seni bir daha Türk olarak görebilecek miyim?"

Ali Fuat o geceyi anılarında şöyle anlatıyordu:

"Bunları söylerken gözleri nemlendi. Baktım ağlıyordu. O altın sarısı saçlarını okşayıp, teselli etmeye çalıştım".

Artık doğduğu kent de yoktu, Beyaz Kule de...

Osmanlı sınırları Anadolu'ya kadar gerilemiş, İmpara-

torluğun eski başkenti Edirne işgal edilmiş. halk panik halinde kaçışmaya başlamıştı.

Şimdi geri çekilen bu sulardan bir set kurup direnmek gerekiyordu...

...tıpkı yükselen bir deniz gibi...

Fikriye Hanım

Bölüm 2

"Benim İhtiraslarım Var"

Sofya - 1914

1914'ün Sofyası 1924'ün Ankarasına benziyordu.

Bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkenin başkenti, bir yandan ayakları üzerinde durmaya çalışıyor, bir yandan da Batı'ya ayak uydurabilmek için modernleşme savaşı veriyordu.

Bulgarlar, Osmanlı'dan kopmanın yarattığı politik, ekonomik ve kültürel sancılarla boğuşuyorlardı. Mustafa Kemal, bu sancıların en yoğun döneminde gitti Sofya'ya ve 10 yıl sonra kendi ülkesinde yaşayacaklarının adeta bir provasını yaptı.

Harbiye'de genç bir öğrenciyken de ülkede işlerin kötüye gittiğini görüyordu, ancak bunun nedenlerini çözemiyordu. Oysa 1914'e gelindiğinde artık olgunlaşmıştı. Kötüye gidişin hem nedenlerini hem de çözüm yollarını biliyordu.

Çareyi Batılılaşmakta görüyordu.

İşte 33 yaşında ilk kez, sorunların çaresi olarak gördüğü yerde; *Batı'da yaşayacaktı.*

Sofya'daki ilk günlerde gittiği muhteşem opera binası ve orada izlediği müzikaller O'nu öylesine büyüledi ki, yanındaki arkadaşı Şakir Zümre'ye "Bu adamların ulaştığı düzeye ulaşmamız şart" dedi.

On beş yıl sonra Ankara yeniden inşa edilirken plana ilk koyduracağı bina, modern bir opera binası olacaktı.

Sofya durağının O'nda iz bırakan sahnelerinden biri de lüks bir kafede yaşandı.

Mustafa Kemal, kafenin şık müşterileri arasında otururken, yan masaya kaba giyimli bir köylü geldi. Herkes şaşkın bakışlarla köylüyü süzerken garsonlar gelip "Burası size göre bir yer değil" dediler. Köylü birden sinirlendi ve "Bulgaristan benim ektiğimi yiyor, benim silahımla korunuyor. İstediğim yerde otururum" diye bağırmaya başladı.

Yarbay Mustafa Kemal İstanbul'dan getirttiği bu yeniçeri kostümünü 11 Mayıs 1914 gecesi Sofya'da katıldığı bir kıyafet balosunda giydi ve birinci seçildi.

Bu çıkış üzerine garsonlar servise başlarken Mustafa Kemal yanındaki arkadaşına, "Keşke bizim köylülerimiz de bu bilinç düzeyine ulaşabilse" dedi.

"Köylü milletin efendisidir" sözünün temelleri Sofya'da atılıyordu.

Mustafa Kemal'in Bulgaristan'daki yılları üzerine bir araştırma yapan İlber Ortayh'ya göre, Sofya ataşemiliterliği dönemi, O'nun hayatında ileriye dönük projelerini biçimlendirdiği, toplumsal, siyasal, kültürel modernleşme atılımını yakın örnekleriyle izlediği bir laboratuvar oldu.

Aslında O'nu İstanbul'dan uzaklaştırmaya dönük bir sürgün olan bu görev, O'na yeni bir toplum düşünün ilk eskizlerini çizme fırsatı verecekti.

Gerçi çocukluğu Selanik'te geçmiş, gençliğinde Beyoğlu'nda dans etmiş, Paris'te gezmişti, ama ilk kez bir Batı ülkesinde yaşıyordu. Gündüzleri Fransızca, Almanca dil dersleri ve dans kursları görüyor, parlamento çalışmalarını izliyor, geceleri ise davetlere, balolara katılıyordu.

O günlerde düzenlenen bir kıyafet balosunda, İstanbul'daki bir müzeden özel olarak getirttiği yeniçeri kostümüyle göz doldurmuştu.

Aslında bu "heybetli Türk" imajı, Bulgarların gördüğü Türklerin halinden çok farklıydı. Bulgaristan'daki Türk azınlık, ticaret sayesinde yüksek bir yaşam standardı yakalamıştı. Kız erkek bütün çocuklar okula gidiyor, kadınlar peçesiz dışarı çıkabiliyordu.

Mustafa Kemal, Anadolu'daki Türklerle, Avrupa'daki Türkler arasındaki bu farkı gördükçe Batılılaşma üzerine düşünmeye başladı. Kızların okula gönderilmemesini, kadınların peçe takmasını, kadın erkek ilişkilerini değerlendiriyor ve kafasında planlar kuruyordu.

Bir gün evinde pansiyoner olarak kaldığı Alman asıllı Hilda Cristianus, "Türk kadını hep peçede mi kalacak" diye sorunca Mustafa Kemal patladı ve kafasında biçimlenen projenin ilk ayrıntılarını O'na fısıldadı:

"Peçeyi hemen kaldırmak gerek. Erkekler şapka giymeli. Bir erkek birden fazla kadınla evlenmemeli. Erkek ve kadın eşit haklara sahip olmalı. Türkiye'yi tıpkı Avrupa ülkeleri gibi modern bir memleket yapmalı".

İyi de bunları kim yapacaktı? Bunun yanıtı Sofya'dan, İstanbul'a Madam Corinne'e yazdığı 12 Ocak 1914 tarihli Fransızca mektuptaydı:

Le 12 Janvier 1
Sofia

Mon cher ami,

J'ai des ambitions et même de très grandes;

"... Benim ihtiraslarım var, hem de pek büyükleri... Fakat bu ihtiraslar, yüksek yerler işgal etmek veya büyük paralar elde etmek gibi maddi emellerin tatminiyle ilgili değil. Ben bu ihtirasların gerçekleşmesini, vatanıma büyük faydaları dokunacak, bana da liyakatle yapılmış bir vazifenin canlı iç rahatlığını verecek büyük bir fikrin başarısında arıyorum".

Büyük ihtirasları vardı, ama dünya topyekün bir savaşın eşiğindeyken O Sofya'da kızakta bekliyordu.

Üstelik o sıralar İstanbul'da, yaşıtı bir asker olan Enver, Paşa olmuş, Harbiye Nazırlığına yerleşip ordunun başına geçmişti.

O yaz I. Dünya Savaşı patladı.

Sultanahmet artık "Savaşa girelim" diyenlerin mitingleriyle çınlıyordu. Sonunda Osmanlı, bir oldubittiyle savaşa girdi.

Savaşa karşı olmasına rağmen Mustafa Kemal hemen cephede bir görev istedi ve Çanakkale'ye doğru yola çıktı.

Aklında yalnızca ihtirasları değil, gelecek için projeleri de vardı.

Madam Corinne'e Sofya'dan yazılan 12 Ocak 1914 tarihli "M. Kemal" imzalı mektup.

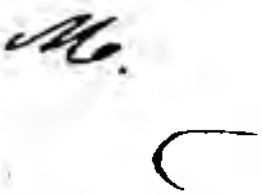

"Çok aziz dostum" hitabıyla başlayan satırlar şöyle sürüyor. "Benim ihtiraslarım var, hem de pek büyükleri..."

Cehennem Romanları

Arıburnu - 1915

"Mustafa Kemal'in Madam Corinne'e mektubundan...

20 Temmuz 1331" (2 Agustos 1915)

"Aziz Madam,

Burada hayat o kadar sakin değil. Gece gündüz, her gün çeşitli toplardan atılan şarapneller ve diğer mermiler başlarımızın üstünde patlamaktan hali kalmıyor. Kurşunlar vızıldıyor ve bomba gürültüleri toplarınkine karışıyor. Gerçekten bir cehennem hayatı yaşıyoruz.

Çok şükür askerlerim pek cesur ve düşmandan daha kuvvetliler. Bundan başka hususi inançları da, çoğunlukla ölüme sevk eden emirlerimi yerine getirmelerini kolaylaştırıyor. Gerçekte onlara göre iki netice mümkün: Gazi veya şehit olmak... Bu sonuncusu nedir, bilir misiniz? Dosdoğru cennete gitmek... Orada Allah'ın en güzel kadınları, hurileri onları

karşılayacak ve ebediyen onların arzusuna tabi olacaklar. Yüce saadet...

Sizin mantıki nasihatlerinizi beklerken şimdiki hadiseler yüzünden kazandığım sert karakteri yumuşatacak romanlar etüt etmeye ve böylece ümit ederim ki hayatın hoş ve iyi taraflarını hissedecek hale gelmeye karar verdim.

Cereyan eden ve bana kısa bir müddet içinde bitecek gibi görünmeyen hadiseler beni, Hulki Efendi'ye birkaç roman ismi vermenizi rica etmek zorunda bırakıyor, gidip satın alabilsin diye... (...)

Beni unutmayınız Corinne, hatta bu harpte ölsem bile...

19. Fırka Kumandanı
Mustafa Kemal
Arıburnu
Maydos"

Çadırdaki Kütüphane

Doğu Cephesi - 1916

1916 Yılı başında önce Erzurum, ardından Bitlis Ruslarca işgal edildi.

Başkomutanlık hemen Çanakkale'deki 2. Orduyu doğuya nakletme kararı aldı.

Mustafa Kemal de apar topar 16. Kolordu Komutanlığına atandı

Daha Çanakkale'nin yorgunluğunu atmadan yeni bir cepheye, Diyarbakır'a doğru yola çıktı.

Yol zorluydu.

Demiryolu bitince otomobille, karayolu bitince atla devam ederek Diyarbakır'a iki haftada ulaşabildiler.

Yol boyunca açlıktan veya salgın hastalıklardan ölmüş göçmenler, sefalet içinde terk edilmiş kimsesiz çocuklar, ayaklarında postal yerine paçavra sarılı askerler gördüler.

Ermeni tehcirinin izleri henüz tazeydi.

2. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa: Diyarbakır'da karargâhını kurduğu tarihi kışla çıkışında...

Diyarbakır'a vardıklarında muhimmatsız ve moralsiz, darmadağın olmuş bir ordu karşıladı onları...

Generalliğe terfi ettiğini orada öğrendi

35 Yaşında, "Mustafa Kemal Paşa" olmuştu.

O bahar Siirt'ten Madam Corinne'e gönderdiği mektupta "Anlaşılan ancak ölümden sonra bir istirahat anı bulabileceğim" diye yazacaktı.

Şimdi bir yandan cihan savaşının uzak bir cephesinde, dağılan bir imparatorluğun son kalelerini tutmaya çalışıyor, bir yandan da kafasında yeni bir toplumsal yaşam planının anahatlarını çiziyordu.

İstanbul'dan hareket etmeden once Babıâli caddesine uğrayıp, birkaç kitap ve Hurşid kırtasiye mağazasından bir defter satın almıştı.

Doğu cephesinde bulunduğu süre içinde gündüzleri savaşacak, geceleri ise aldığı kitapları okuyup, izlenimlerini bu sarı yaldızlı defiere yazacaktı. Gün gün notlarını yazdığı bu defter, yıllar sonra O'nun düşünce yapısındaki dönüşümü sergileyen en somut belge olarak ortaya çıkacaktı.

Günlüğündeki notlara göre Mustafa Kemal, 1916 Kasımında öksürük nöbetlerinden uyuyamadığı gecelerde önce Alphonse Daudet'nin *Paris Âdetleri* kitabını bitirdi.

Paris, O'nun ilk yurtdışı gezisinin büyülü şehriydi ve kitap, bu şehirde geçen bir aşk hikâyesini anlatıyordu. Romanın kahramanı Sappho, iki aşk arasında sıkışmış özgür bir kadındı.

Doğu Günlüğü-Mustafa Kemal'in doğu cephesindeki notlarını kaydettiği 10x15 boyutundaki bu defter, Türk Tarih Kurumu'nda saklanıyor. Defterin kapağında sarı yaldızlı eski harflerle "Muhtıra Defteri" yazıyor: "1915-1916 Basan ve Yayınlayan: Babıali Caddesi'nde Afitab ve Hurşid Kırtasiye Mağazaları 1915 Şems Matbaası"

Mustafa Kemal, romanı 19 Kasım 1916 günü bitirdi. Üç gün sonra Bitlis'ten Silvan'a dönerken yolda kurmay başkanı Yarbay İzzettin'le (Çalışlar) çok önemli bir sohbet yaptı ve gece günlüğüne şunları yazdı:

22 Kasım 1916

"Gece saat 9'a kadar Erkanıharp Reisiyle örtünmenin kaldırılması ve toplumsal yaşamın düzeltilmesi hakkında sohbet; 1) güçlü ve hayata vakıf anneler yetiştirmek, 2) kadınlara özgürlüklerini vermek, 3) kadınlarla bir arada bulunma, erkeklerin ahlakı, düşünceleri, duyguları üzerinde etki yapar."

Savaşın ortasında ve daha kadınların sokağa bile çıkamadıkları uzak bir Anadolu köşesinde tesettürün kaldırılmasını tartışıyorlardı.

Aslında bu konu yıllardır Osmanlı aydınlarının gündemindeydi. Halide Edip, 1912'de yayımlanan romanı *Yeni Turan*'da çarşafa karşı tavır almıştı. Romanın kahramanı Kaya, çarşafını çıkarıp uzun bir cübbe giymiş ve beyaz başörtüsü takmıştı.

Mustafa Kemal'in okuduğu yıllarda Harp Okulu'nda elden ele gezen *İçtihad* dergisinde de Abdullah Cevdet, açıkça örtünmenin gereksizliğini savunuyor, "Gelecekte kadınlar fanatik ulemaya kulak asmadan istedikleri gibi giyinecek, evlenecek, boşanacak ve okuyacaklardır" diyordu.

Babıâli baskınından sonra iktidarı tamamen eline geçiren İttihat ve Terakki, Türkçü ve Turancı bir çizgiye gelmişti. Bu akımın öncülerinden Ziya Gökalp, yazılarında eski Türklerin kadına ne kadar hoşgörülü olduklarını hatırlatıyor ve tesettürü Türk kadınına en büyük hakaret olarak yorumluyordu. Gökalp'e göre kadınların özgürleşmesi için eşitlikçi reformlara ihtiyaç vardı.

Yıl 1917 Miralay Mustafa Kemal

İstanbul'dayken bu tartışmaları dergilerden izleyen Mustafa Kemal, Doğu cephesine atandıktan sonra da bu ilgisini kesmedi. Lord Kinross, O'nun İstanbul'u nasıl yakından izlediğini ilginç bir anıyla belgeliyordu:

"Karargâha yeni gelmiş bir telsizciye 'İstanbul'da neler olup bitiyor' diye sordu. Telsizci, 'Çok üzücü şeyler efendim' dedi, 'Eski görenekler hep unutuluyor. Kadınlarımız önüne gelen yerde peçelerini açmaya başladılar'. Bunun üzerine Mustafa Kemal meydan okurcasına 'Bu gibi şeyler burada, Doğu illerinde de olmalı' dedi ve hemen Subay gazinosunda bir danslı toplantı düzenlendi".

Artık 35 yaşına varan Mustafa Kemal olgunluğun basamaklarını tırmanırken, o cepheden bu cepheye koşarak geçen gençliğinde yapamadığını Silvan'da yapıyor; okuyor,

okuduğu satırların altını çiziyor, yanına notlar alıyor ve kafasındaki gelecek tasavvurunu netleştirmeye çalışıyordu.

İşte tam o günlerde, 1916 yılı Aralık ayında, tarihçi Şerafettin Turan'a göre kendisinde devrimci görüşler oluşturacak bir kitabı okumaya başladı. Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin *"Allah'ı İnkâr Mümkün mü?"* adlı kitabını.

Tanrı'nın varlığını kanıtlamayı amaçlayan bu kitabı Mustafa Kemal üç günde okudu ve bitirdiği gece not defterine şunları yazdı:

20 Teşrinisani 1332 Pazar (3 Aralık 1916)

" 'Allah'ı İnkâr Mümkün mü?' eserini bitirdim. Bütün filozofların çeşitli dinlere bağlı olan natüralistlerin, akılcıların, materyalistlerin, hukukçuların, düşünürlerin, tasavvufçuların tümü ruhun var olup olmadığını, ruhun ve maddenin bir ya da

Doğu Günlüğü
4 Aralık 1916 Pazar günkü sayfası

ayrı olup olmadığını, ruhun kalıcı olup olmadığını inceliyor. Bu incelemelerde, bilim ve fenne dayananlar kabul edilebilir..."

Mustafa Kemal, din konusunda sadece bilime dayanan felsefecilere güvenilebileceği görüşündeydi. Okudukça, "hayatta en hakiki mürşidin ilim olduğuna" inancı pekişiyordu.

Hobbes, Locke gibi Batılı düşünürlerle; İmam Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşt gibi Doğulu filozofları karşılaştırıyor, dine bilimsel bir yorum getirmeye çalışıyordu.

Kitapta "August Comte ve Felsefesi" başlıklı bir bölüm de vardı. Pozitivizmin kurucusu olan Comte, dini ideolojiye karşı fen bilimlerinin geliştiği yeni bir çağın düşünürüydü. Bu yönüyle Jöntürkleri de etkilemiş, hatta İttihat ve Terakki adı Comte'tan esinlenmişti.

Mustafa Kemal bu kitapla pozitivizmi tanırken, Osmanlı'nın geri kalmışlığının nedenleri üzerine de düşünmeye başladı. Okuduğu kitaba göre ilerlemenin önündeki temel engel cahilce bir tutuculuktu. Ortaçağ hayatından çağdaş yaşama geçebilmek için önce bunu aşmak gerekiyordu. Kitap bu geçiş için adeta bir devrim öneriyordu:

"Ortaçağ hayatından çağdaş hayata geçiş ağır bir gelişme ile, uzun bir süreç ile yapılamaz. Uygarlık, bizim hatırımız için ve bizi beklemek üzere ilerlemeden vazgeçip duraklamayacağından, öyle kaplumbağa gidişiyle biz hiçbir vakit uygarlık kafilesine yetişemeyiz."

Uygarlık kafilesine yetişmek ve vatanı kurtarmak için kestirme bir tek yol vardı:

İhtilal...

Mustafa Kemal, Silvan'da bir yandan Osmanlı'nın geri

Yerel giysiler içindeki Aburrahim Tuncak ile bir Diyarbakır hatırası
Tuncak daha sonra Zübeyde Hanım'ın himayesinde büyütüldü

kalmışlığına radikal çözümler düşünürken, bir yandan da "vatan" demenin yasak olduğu yıllarda okulda kitapları elden ele gezen yazarları okuyordu

Tevfik Fikret'in *Kırık Saz*'ını, Namık Kemal'in *Siyaset ve Edebiyat Makaleleri* ile *Osmanlı Tarihi*'ni, Mehmet Emin'in *Türkçe Şiirler*'ini bu şark köşesinde sındırerek okuyor ve yavaş yavaş berraklaşan düşüncelerini küçük not defterine işliyordu.

Tam o günlerde İdadi'de O'na Namık Kemal'i sevdiren adamın, Ömer Naci'nin ölüm haberi ulaştı Silvan'a .

Ülkeyi savaşa sokan Enver Paşa ve ekibine muhalif olan bir grup İttihatçı, İstanbul'da bir darbe planlarken yakalanmışlardı. Yayılan söylentiye göre darbeciler başarılı olsalar Mustafa Kemal'i başa geçireceklerdi. Ancak yakala-

nınca liderleri Yakup Cemil idam edilmiş, Ömer Naci ise İran'a sürgüne gönderilmiş ve orada ölmüştü.

Bu haberin ulaştığı gece, doğu cephesindeki bir çadırda Fuad Bey ud çalarken, eski dostları, bu çılgın hatibi yadettiler.

Mustafa Kemal, daha sonra not defterine Ziya Gökalp'in Ömer Naci için kaleme aldığı şu şiiri yazacaktı:

"O, coşkun bir kalpti, şen bir fikirdi
Sevdiği vatandı, sevgisi birdi
Şairden ziyade o bir şiirdi
Yaşayan bir gaza destanıydı O...
O yalnız bir hatip, bir fert değildi
O yalnız millete hemdert değildi.
Fert olsa yanmazdım, bir fert değildi
Milletin şahlanmış imanıydı O..."

Artık Ömer Naci yoktu. Mustafa Kemal'in İttihad ve Terakki içindeki yakın dostları tehlikedeydi. Enver Paşa ile ilişkileri de iyice gerginleşmişti.

1917 Eylülünde Suriye'den, Başkumandan vekili Enver ve Sadrazam Talât Paşa'lara ayrıntılı bir rapor yazıp, durumu nasıl gördüğünü bildirdi. İstanbul hükümetiyle ipleri hepten koparacak bir üslupta yazdığı bu rapor, hem ülkenin o andaki halini sergiliyordu hem de O'nun ruh halini:

"Bugün halk ile yönetim arasında ilişkiler sarsılmıştır. Evlerinde kalan halk, her bakımdan hükümetten uzak durmayı çıkarına görmektedir. Çünkü kalan halk, ya kadınlardan, ya düşkünlerden ya da kaçaklardan oluşmaktadır. Sivil hükümet beceriksizdir. Bu, kolluk kuvvetlerinin eksikliğinden, memurlar arasında yaygınlaşan rüşvetten, vurgunculuktan, görev suiistimalinden ve adaletin işlememesinden kaynaklanmaktadır.

Bunlar genel yaşamı her köşede ve her beldede temelinden çürütmektedir. Genel beslenmenin, ticari ve ekonomik işlerin korkunç bir hızla çökmeye başlaması temel nedenlerdir. Para sorunu, ne halkta, ne memurlarda geleceğe güven bırakmamakta, namuslu kişileri kutsal değerlerden kopmaya zorlamaktadır. Bu nedenle savaş sürmekte ise de karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her yandan çürüyen ulu saltanat binasının içten, birdenbire ve hep birden çökmesi olasılığıdır".

Başkomutanlık bu raporu reddetti.

Bunun üzerine Mustafa Kemal de kendi kendini komutanlıktan azlederek görevden çekildi.

Artık her şeyin mahvolduğuna inanıyordu.

1917'de kuzeyde devrim rüzgârları esmeye başlayınca Rus tehlikesi ortadan kalktı.

Bu, harbin sonu demekti.

Mustafa Kemal, kitaplarını sandıklara yükleyip, kendi deyimiyle "bir asi kumandan" olarak İstanbul'a döndü.

Bir dahaki sefer Doğu'ya, o kitaplarda okuduklarını yapmak için gelecekti.

"Cumhuriyet... bir gün mutlaka..."

İstanbul - 1917

Mustafa Kemal Paşa, 1917 sonbaharında Suriye cephesinden İstanbul'a dönünce Pera Palas'ta, Haliç manzaralı bir odaya yerleşti.

O günlerdeki ruh halini daha sonra anılarında şöyle anlatacaktı:

"İstanbul'da Pera Palas Oteli'nin bir dairesine yerleştim. Artık her şeyin mahvolduğuna inanmış bir adam gibi, üzgün düşünüyordum. Ancak, mahvolan bu her şeyin tekrar kurtarılabileceğine inanan bir adam gibi de avunuyordum".

Her şeyin mahvolmakta olduğunu İstanbul'da artık hemen herkes görüyordu, ancak kurtuluş için de herkes ayrı çare peşindeydi.

İktidar İttihatçılardaydı. Ancak savaş, Almanların aleyhine geliştikçe bütün umudunu Alman zaferine bağlamış

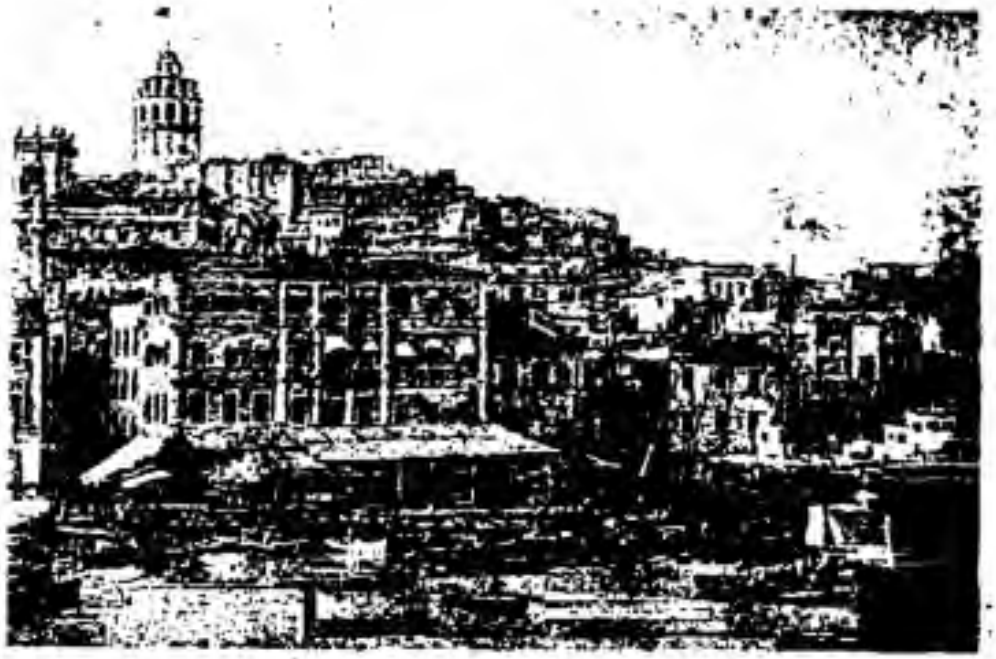

İttihatçılar da giderek zor durumda kalıyordu.

O halde başka bir çare bulunmalıydı.

"Başka çare"nin ne olabileceğini, İstanbul'da Enver Paşa'nın da katıldığı bir merasim günü Harbiye Nezaretinden İsmail Hakkı Paşa, Mustafa Kemal'e açtı. Mustafa Kemal, "Ne olacak bu işin sonu" diye sorunca İsmail Hakkı Paşa, sessizce "Cumhuriyet"ten söz etti. Bu, saltanatın kaldırılıp, bir başkanın başa geçmesi demekti.

"Peki ama, kim başa geçecek" diye sordu Mustafa Kemal ve şu yanıtı aldı:

"Sen, ben ve mesela Enver."

İsmail Hakkı Paşa nabız yokluyordu. Mustafa Kemal, durumu sezip, koşulların henüz cumhuriyet kurulmasına elverişli olmadığını söyledi ve milli bir sır verir gibi ekledi:

"Ama günün birinde bu, kesinlikle gerçekleşecek, buna inanınız."

O sihirli sözcük telaffuz edilmişti işte...

O gün verdiği yanıt, ileride siciline işlenecekti.

"Ruhum İsyan Ediyor"

Karlsbad - 1918

1918 Temmuzunda Sultan Reşat öldü ve VI. Mehmet Vahdettin, Osmanlı'nın yeni padişahı olarak gösterişli bir törenle tahta çıktı, ancak Mustafa Kemal, o sırada İstanbul'da değildi.

Kendisine Doğu cephesinin soğuk kış aylarından miras kalan böbrek hastalığının tedavisi için Karlsbad sanatoryumunda yatıyordu. Padişahın ölüm haberini aldığında "Teessüf ederim" dedi. Haberi getirenler, bu teessüfün nedenini anlayamadılar. Ancak Mustafa Kemal, kendisiyle baş başa kaldığında bunun nedenini bütün samimiyetiyle not defterine yazdı:

5 Temmuz 1918

"Ben, ne ölen padişaha acıdığımdan ve ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olacağından hüzünlü değildim. Üzüldüğüm yön İstanbul'da bulunmayışımdı. Fakat bunun için de neden hüzünlendiğimi kendim de değerlendiremiyor-

Karlsbad Hatırası

dum. Gönlüm onun tahta çıkışını bizzat kutlamak mı istiyordu? Acaba bunun için mi üzüntü duyuyordum? Hayır zannederim bu da değil! Kendisiyle başlamış olan ilişkiyi son derecede ilerletmek fırsatı elimde iken, çekingen davrandım. Bir defadan başka ziyaretine gitmedim. Hatta bu defa İstanbul'dan ayrılırken veda dahi etmedim. İşte hüzün bundan ileri geliyor."

Şimdi İstanbul'da İttihatçılar yeni padişahın çevresini kuşatırlarken Mustafa Kemal uzak bir otel odasında tek başına tedavi görüyordu.

Karlsbad'daki tedavisi süresince Almanca dersleri almayı ve bol bol kitap okumayı da ihmal etmedi.

Asıl önemlisi ilk günden itibaren bütün yaşadıklarını ve düşündüklerini "Karlsbad'da Geçen Günlerim" başlıklı bir deftere yazmaya başladı. Bir ayın sonunda beş defterde toplam 158 sayfa not tutulmuştu ve o sayfalarda yazılı eski Türkçe ve Fransızca notlar, ileride koparacağı fırtınanın taslaklarıyla doluydu.

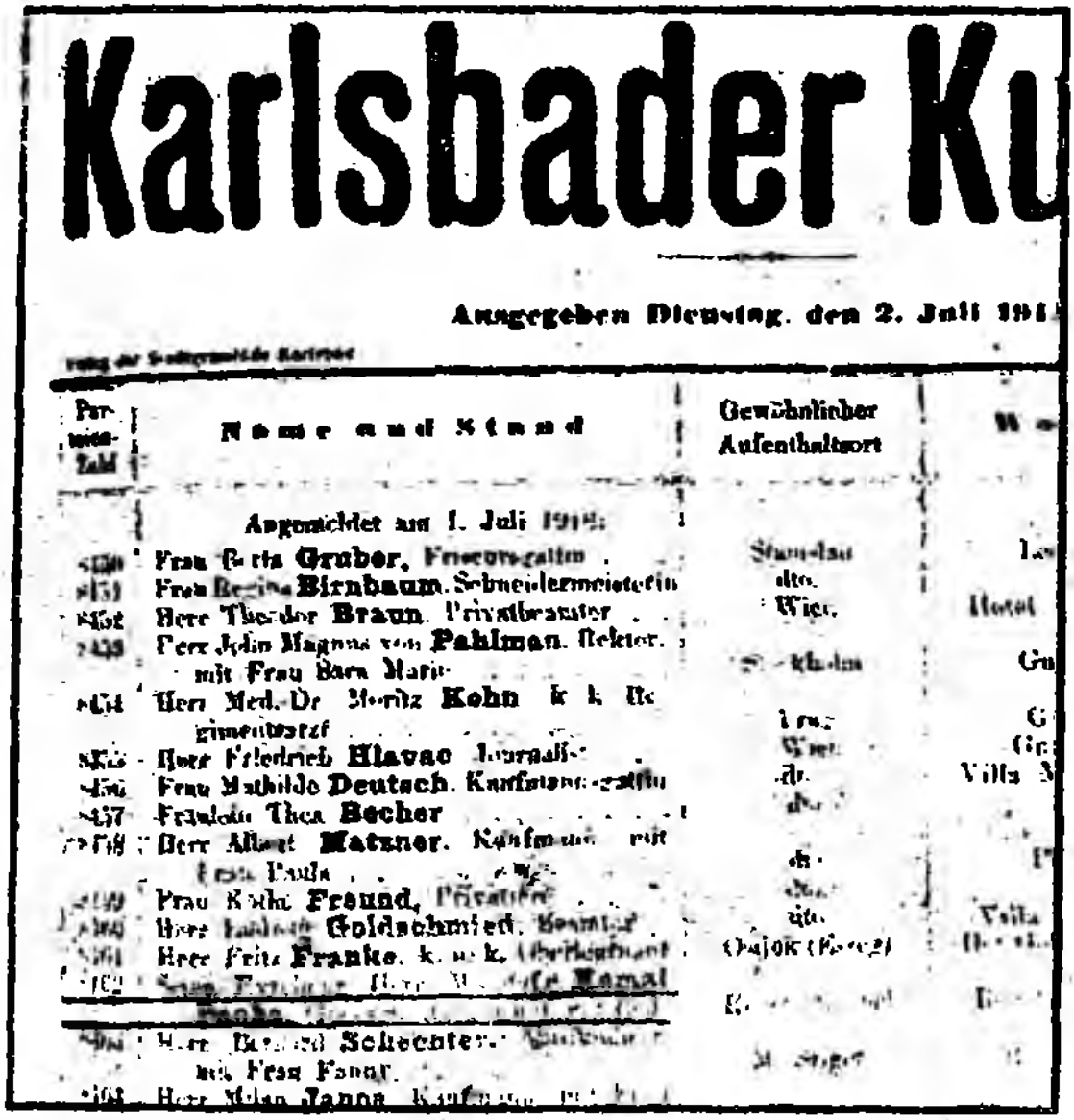

Karlsbader Ku

Ausgegeben Dienstag, den 2. Juli 191

Par-teien-Zahl	Name und Stand	Gewöhnlicher Aufenthaltsort	W
	Angemeldet am 1. Juli 1913:		
	Frau Berta **Gruber**, Private-gattin	Stamdau	
	Frau Regina **Birnbaum**, Schneidermeisterin	dto.	
	Herr Theodor **Braun**, Privatbeamter	Wien.	Hotel
	Herr John Magnus von **Pahlman**, Rektor, mit Frau Baron Marie		
	Herr Med.-Dr Moritz **Kohn** k. k. Re gimentsarzt		
	Herr Friedrich **Hlavac** Journalist		
	Frau Mathilde **Deutsch**, Kaufmanns-gattin		
	Fräulein Thea **Becher**		
	Herr Albert **Matzner**, Kaufmann, mit Frau Paula		
	Frau Rosa **Freund**, Private		
	Herr Isidor **Goldschmied**, Beamter		
	Herr Fritz **Franke**, k. u. k. Oberleutnant		
	Herr Mustafa Kemal Pascha		
	Herr Edmund **Schreiter**, Kaufmann, mit Frau Fanny		
	Herr Milan **Janos**, Kaufmann		

Karlsbad emniyetince tutulan polis kaydı: "Herr Mustafa Kemal Pacha..."

Yalnız başına kaldığı bu sessiz kaplıca kentinde yazdığı defterlerde ülkenin ve kendisinin durumuna ilişkin duygularını en içten haliyle kaleme alıyor, hırs, yılgınlık, öfke, kararsızlık ya da sabırsızlık dolu bu satırlar, yükselen bir denizin fırtına öncesi kabarışını haber veriyordu.

Bir gece oradaki elçilikte görevli Miralay Emin Bey ve eşi ile yemek yedikleri otelin salonunda dans edenleri izlediler. Mustafa Kemal, dansa düşkünlüğünden söz etti.

Emin Bey'in eşi "Bu hayatın bizde teessüsü ne kadar müşkül" deyince Mustafa Kemal öfkelendi.

Orada verdiği yanıtı, o gece defterine şöyle not etti:

6 Temmuz 1918

"Dedim ki, 'Ben her vakit söylerim, benim elime büyük yetki ve kudret geçerse, ben sosyal hayatımızda istenilen devrimi bir anda bir darbe ile uygulayabileceğimi sanıyorum. Zira ben, bazıları gibi halkın anlayışını (...) yavaş yavaş (...) alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyorum Buna ruhum isyan ediyor. Ben, bu kadar yıl eğitim gördükten, uygar yaşamı ve toplumu inceledikten ve özgürlüğümü elde etmek için hayatımı ve yıllarımı harcadıktan sonra neden cahiller derecesine ineyim? Onları kendi düzeyime çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar".

Avusturya sınırındaki bir kasabanın otel odasında kaleme alınan bu satırlarda, yıllar sonra ateşlenecek bir devrimin ilk kıvılcımları parlıyordu.

Mustafa Kemal'in, "Bizde böyle bir hayat ne kadar zor" diye başlayan bir sohbet üzerine yazdığı notları, satırlar uzadıkça Osmanlı'nın toplumsal hayatında ve kadın erkek ilişkilerinde çığır açacak planların yazıldığı bir ihtilal defterine dönüşecekti:

"İslamiyette uygulanmakta olan örtünme, kadınların kocalarından başka erkekle kesinlikle ilişki kuramamaları ve ev dışında bir hayata sahip olmamaları bir dereceye kadar kadınları alıkoyar, fakat erkekler için bugünkü uygarlık ortamında bir engel bulmak zor. Gerçi onları ciddi ve sürekli çalıştırmak yoluyla meşgul etmek akla gelebilir Pek güzel, o ka-

Mustafa Kemal'in "Karlsbad'da geçen günlerim" başlıklı 6 defterinden biri... 30 Haziran - 28 Temmuz 1918 arası tutulmuş notlar, şu satırlarla bitiyor:

"Karlsbad'da geçen günlerimin anılarını bütünüyle ve olduğu gibi bu defterlere geçiremedim. Bunun iki nedeni var: Birincisi yazı yazmak için yeterince vaktim olmadı. İkincisi her düşündüğümü, her yaptığımı, yani bütün fikirlerimi ve hayatımla ilgili sırları bu defterlere nasıl emanet edebilirdim? Hatta bu yazdıklarımı bile bir gün, ihtimal pek yakın bir günde yok etmeyecek miyim? Şimdiye kadar hep öyle olduğu içindir ki, anılarımı toplayan bir derlemem yoktur".

dar ciddi ve yorucu işten sonra, son dönemin ilerleme ve uygarlığının ışığıyla bilinci aydınlanmış bir erkek, işinden doğru evine gelip kapanmak suretiyle yarın için gereken çalışma arzusu ve gücünü kazanabilir mi? Biraz hava, biraz musiki,

biraz tiyatro, kısacası bir hayat arzu etmez mi? Bu doğal ve uygar gerekleri yerine getirirken yanında karısı bulunmazsa, bu eksiği gidermek gerekmeyecek mi? Çünkü bir erkek için kadın huzurundan, kadın sözünden, kadın refakatinden yoksun kalmak bir eksikliktir, bu mutlaka giderilir. Fakat evde erkeksiz kalacak kadın için erkek gereksinimi aynıdır. Ruh ihtiyacıdır ve önemli olan budur. Sonra bu derece sıkı kurallara bağlı yaşayacak kadınlarımızın hayat hakkında, uygarlık hakkında, hürriyet hakkındaki düşünceleri, uzmanlıkları ne olabilecektir?"

Bu soru işaretleri, 6 Temmuz 1918 Cumartesi geceyarısı yazılan sayfalar boyunca sürdü. Günlüğün sahibi, son satırlara gelince artık çağımızda Osmanlı'nın mağrur erkeklerinin yaptığı gibi kadınları sindirmenin mümkün olmadığı sonucuna vardı ve son paragrafa o günlerin koşullarında bir devrim anlamına gelecek şu notu düştü:

"Kısacası sonuç: Bu kadın meselesinde cesur olalım. Kuruntuyu bırakalım. Açılsınlar, onların bilinçlerini ciddi bilim ve sanatla süsleyelim. Namusu, bilimsel ve sağlığa uygun biçimde açıklayalım. Şeref ve onur sahibi olmalarına birinci derecede önem verelim. Sonra kişisel ilişkiye gelince, tabiatımıza ve ahlakımıza uygun eş arayalım. Ve onunla evlilik koşullarımızı açık ve kesin kararlaştıralım. Buna uymakta kusur edince, gereğini yapalım. Kadın da böyle hareket etsin..."

Anadolu Çağırıyor
İstanbul - 1918

1918 Kasımında Mustafa Kemal'i taşıyan köhne motor, yaverinin deyişiyle "itilaf gemilerinden oluşan bir çelik ormanının içinden geçerek" İstanbul'a geldi.

Baştan beri girilmesine karşı olduğu savaş, Osmanlı'nın teslimiyetiyle sonuçlanmıştı.

Düne kadar cephede boğaz boğaza savaştığı güçlerin donanması Boğaz'da demirlemişti.

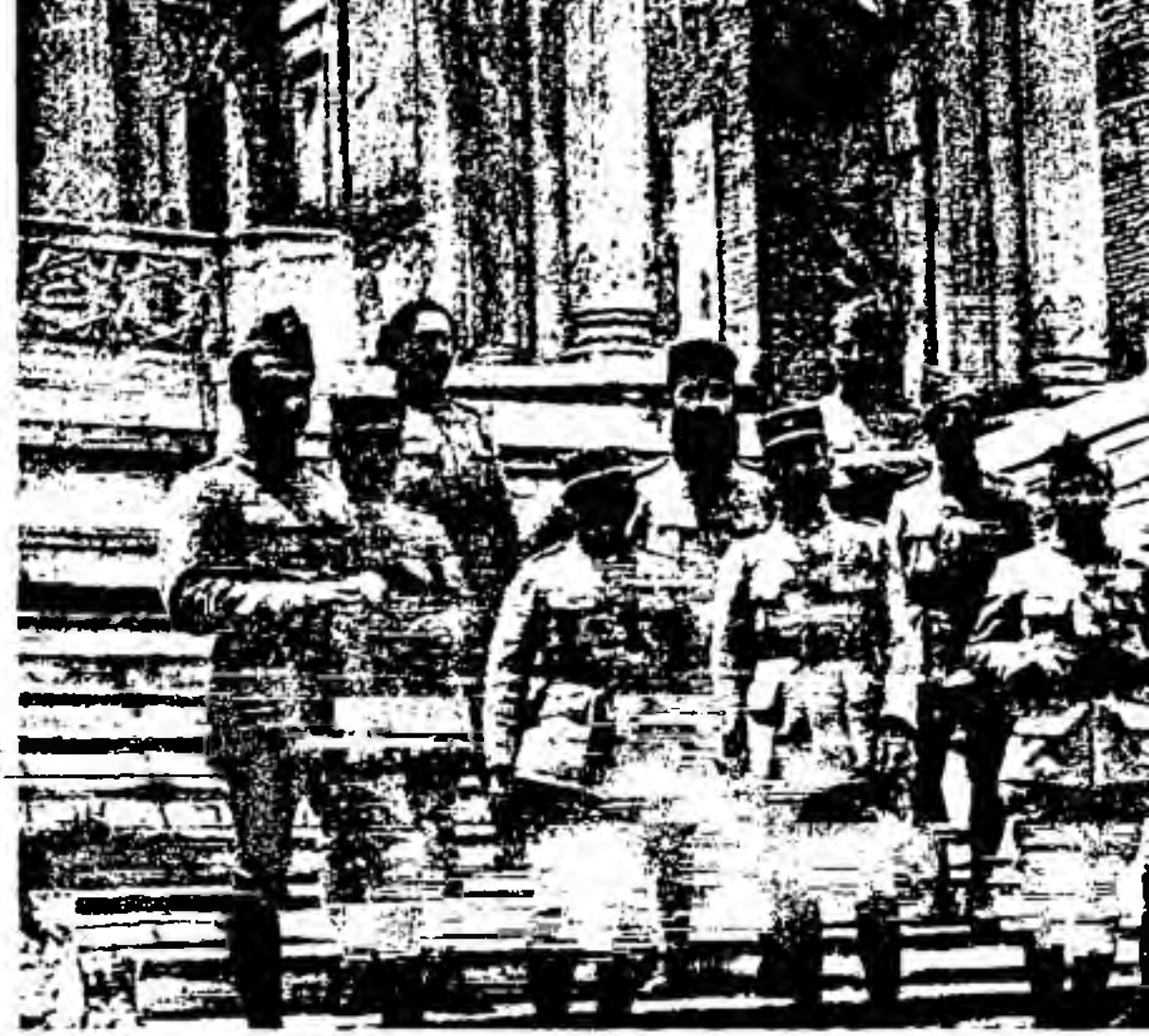

İşgal subayları Çırağan Sarayı önünde

Osmanlı'yı savaşa sokan İttihatçıların lider kadrosu yurtdışına çıkmıştı.

Bir döneme damgasını vuran örgüt, İttihat ve Terakki, kendini feshetmişti.

İstanbul, bütün umutlarını yitirmiş bir başkentti artık...

Oysa aynı günlerde Anadolu'nun değişik köşelerinde ahali çoktan ayağa kalkmış işgale uğrayacak kentlerde yerel kongreler toplanmaya başlamıştı.

Mondros Mütarekesinden sonra Ermenilere teslim edilmesinden korkulan Kars, bunların ilkiydi.

Karslılar mütareke haberini alınca hemen bir kongre toplayıp, "Kars İslam Şurası" adı altında bir yerel hükümet kurmuşlar, sınırlarını çizip, bayrağını asarak anayasalarını ilan etmişlerdi. İş o kadar ilerlemişti ki, Kars Cumhuriyeti, Japon imparatoruna telgraf çekerek tanınma talep etmişti.

Kars İslam Şurası Bayrağı

Kars'ı, Ardahan, Trabzon ve İzmir kongreleri izledi. Yerel kongreler isyan bayrağını açmış, İstanbul'un komutanlarını Anadolu'ya çağırıyordu.

1919 Başında Ali Fuat ve Kâzım paşalar, bu çağrıya uyarak Anadolu'ya, ordularının başına döndüler.

Mustafa Kemal'e Anadolu kapısını açacak anahtar ise o günlerde Yıldız Sarayı'ndan hediye geldi. Samsun ve çevresinde bozulan asayişi düzeltmek üzere bir komutanın bölgeye gönderilmesi gerekiyordu. Harbiye Nezareti bu işi yapabilecek komutanları sıraladı ve bu liste Sadrazam Damat

Ferit Paşa tarafından Padişah'a sunuldu. Vahdettin, listeyi gözden geçirdikten sonra parmağını "Mustafa Kemal Paşa" isminin üzerine koydu.

Ancak ismin karşısında bir istihbarat notu yazılıydı:

"Cumhuriyetçidir..."

Damat Ferit, bu nota dikkat çektiyse de Vahdettin umursamadı ve görev emrini imzaladı.

İmzaladığı belge, aslında yeni bir Cumhuriyetin doğuş belgesiydi.

Şimdi Samsun'dan yükselecek deniz, bütün Anadolu'nun kabaran nehirlerini Ankara'ya akıtacaktı.

Bölüm 3

"Milli bir sır!.."

Amasya - 1919

15 Mayıs 1919 günü İzmir'den gelen bir haber yüreklere ateş düşürdü.

Ege'nin incisi işgal edilmişti.

Bir anda ülkenin her tarafından isyan bayrakları yükseldi.

Muğla'da, Denizli'de, Kastamonu'da, Giresun'da, Erzurum'da, Aydın'da, Diyarbakır'da halk meydanlara akıp tepkisini gösterdi. Bu mitingler içinde en görkemlisi İstanbul'da, Sultanahmet meydanındakiydi.

O günün tanıklarına göre meydanda 100 bini aşkın insan vardı. Halk caminin parmaklıklarından, kubbelerinden sarkıyordu. Kadınlı erkekli coşkun bir kalabalık, Türk bayraklarını sallayarak öfkeli yanardağ gibi kımıldıyordu.

İtilaf kuvvetlerine bağlı uçaklar gürültüyle bu yanardağın üzerinde taciz uçuşlarına başladı. Sarıklı bir hoca, alana Türkçe dualar ettirdi.

Halide Edip, İzmir'in işgalinin protesto edildiği Sultanahmet mitinginde

Az sonra genç bir kadın siyah örtüyle kaplı kürsüye gelip alandaki öfkeyi dillendirecek konuşmasına başladı:

"Kardeşler... evlatlar... beni dinleyin!..

Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz, kalbimizdeki haklı isyan, kuvvetimizdir. Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün, çok uzakta değildir.

Şimdi yemin edin ve benimle beraber tekrarlayın:

Yüreğimizdeki kutsal heyecan, milletlerin hakları ilan edilinceye kadar sürecektir."

Halide Edip, 23 Mayıs'ta yaptığı bu konuşmadan bir ay sonra Mustafa Kemal imzalı bir mektup aldı.

Mektup, Amasya'dan gönderiliyordu:

"Mitingler ve benzeri gösterilerle büyük amaçlara ulaşılamaz. Bunlar, ancak ulusun bağrından doğan ortak güce dayanırsa yararlı olur. O yüzden bugün genel bir milli kongrenin acilen toplanması gerekmektedir. Bu çağrı her yere ulaştırılmıştır. Bu milli ve hayati sorun için İstanbul'da sizin gibi yurtsever ve söz sahibi aydınlara düşen fedakârlık özellikle pek büyüktür. Bu güzel ve ulusal amaç elde edilinceye kadar, Anadolu'dan ve milletin bağrından ayrılmayacağıma ve bu

noktada sonuna değin, sıradan bir yurttaş gibi çalışacağıma millete karşı kutsal bildiğim her şey adına söz verdim. Hiçbir kuvvet, bu milli karara engel olamayacaktır.

Yürekten gelen özel saygılarımı sunarım efendim.

Mustafa Kemal"

Bölgedeki kargaşayı bastırmak göreviyle Samsun'a yollanan Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Rauf beylerle buluşmak üzere Amasya'ya geçmişti.

Artık uzun zamandır hasretini çektiği yerde, milletin sinesindeydi.

Üç arkadaş orada baş başa verip padişah ve hükümetten artık hayır beklenemeyeceğine karar verdiler. Gerekirse Anadolu'da geçici bir hükümet kurulmalıydı. Bu karar, bir genelgeyle bütün Anadolu'ya bildirildi, mektuplarla da aydınlara duyuruldu.

Amasya Genelgesi tüm Osmanlı illerini Sivas'ta toplanacak kongreye delege yollamaya çağırıyor, ancak her ihtimale karşı durumun milli bir sır olarak saklanmasını istiyordu.

O 'milli sır'da cumhuriyet gizliydi.

Askerliğe Veda
Erzurum - 1919

Mustafa Kemal 1919: Sağında Heyet-i Temsiliye üyesi Bekir Sami Bey, solunda Rauf Bey... Ruşen Eşref, Cevat Abbas ve diğerleri...

Mustafa Kemal, hayatının belki de en kritik gecesini 1919 Temmuzunda yaşadı.

Erzurum yolundayken, Harbiye Nazırının telgrafı eline ulaştı. Padişah Vahdettin, müfettişlik görevini bırakıp istirahate çekilmesini istiyordu.

Şimdi önünde iki yol vardı:

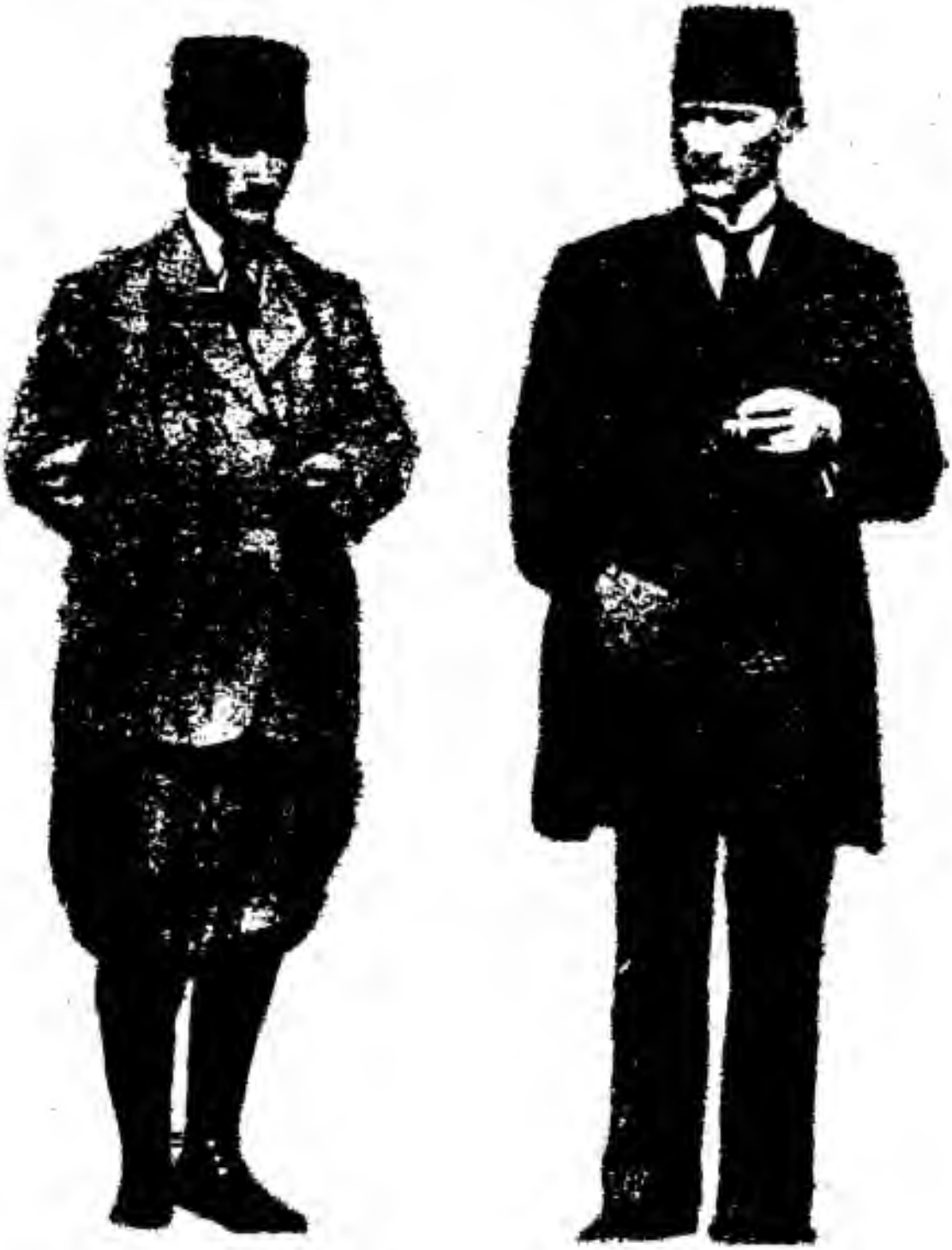

Kalpak ve fes:
Erzurum'da askerlikten istifa ettikten sonra giydiği kalpaklı kıyafet (solda)
Sivas'ta fesle görüntülendiği nadir fotoğraflardan biri... (sağda)

Ya dönüp teslim olacak ya devam edip savaşacaktı.

Devam kararı aldı.

7 Temmuz'u 8 Temmuz'a bağlayan gece Erzurum'da telgraf başına çağrıldı. Karşı tarafta Saray vardı. Acilen İstanbul'a dönmesi isteniyordu.

Bir saat boyunca yoğun bir mesaj trafiği yaşandı. Üslup giderek sertleşti ve nihayet saat 11'e 10 kala Mustafa Kemal karşı tarafa istifasını bildirdi.

Bu, hayatının dönüm noktasıydı.

Çocukluğundan beri hayallerini süsleyen sırmalı üniformasından, çeyrek asırdır içinde bulunduğu camiadan, en önemlisi Saray'dan ve İstanbul'dan kopuyordu.

38 yaşında gemileri yakmıştı.

Artık dönüş yoktu.

Gece Münir Bey'in evinde Mazhar Müfit piyanoyla hüzünlü şarkılar çalarken Mustafa Kemal derin düşünceler içindeydi.

Bir ara Rauf Bey'e "Her şey bitti Rauf" dedi, 'Böyle buhranlı zamanlarda makam ve rütbenin halk üzerindeki etkisi büyüktür. Bunlarsız ne yapabiliriz?"

Artık ne emrinde ordular, ne arkasında Saray'lar vardı. Ailesi, askeri, şöhreti... hiç ama hiçbir şeyi yoktu.

Anadolu'da fazla tanınmayan müstafi bir generaldi.

Acaba üniformasız sözünü dinletebilecek miydi?

Acaba Padişah'a hâlâ bağlı olan halk, peşinden gelecek miydi?

Herkes uykuya çekilirken O, bu sorularla boğuşarak hayatının en uzun gecesini karşıladı. Asker olarak başladığı günü, sivil olarak tamamlıyordu.

Sabah. korktuğu başına geldi.

15. Kolordu Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey kolunun altında bir dosyayla odasına girdi ve "Askerlikten istifa ettiğinize göre benim vazifem de bitti. Evrakı kime teslim edeyim" diye sordu.

Mustafa Kemal bu ilk darbeyle yıkıldı. Fısıldayarak;

"Ya?.. öyle mi, peki efendim, evrakı Hüsrev Bey'e devrediniz" diyebildi.

Rauf Bey, daha sonra yazacağı anılarında o günü kederle yadedecekti:

"Mustafa Kemal'i 1909'dan beri tanırım. Nice kederli anlarına şahit olmuşumdur. Ama o gün, orada Kurmay Başkanı o sözleri söylediği andaki ruh düşkünlüğünü hiçbir zaman görmedim. Bana dedi ki,

'Gördün mü Rauf, haklı değil miymişim? Düne kadar benimle asla kuşkuya yer vermeyecek bir samimiyet ve bağlılıkla çalışarak azami gayret gösteren bu adamın bu hareketi benim görüşümdeki isabeti doğrulamıyor mu? Bu böyle giderse seninle beraber yapacağımız bir tek şey kalır: O da ayak altında ezilmekten korunmak için emin bir yere çekilmek.'

Az sonra Cevat Abbas, 15. Kolordu Komutanı Kâzım (Karabekir) Paşa'nın geldiğini haber verdi. Doğu'nun kudretli komutanı bir bölük süvari askeriyle kapıdaydı.

Ya O da döndüyse?..

Ya O da Padişah'ın emriyle bu asi komutanı tutuklamaya geldiyse?..

Herkesin endişe içinde donup kaldığı o an, Kâzım Paşa içeri girdi, topuklarını sertçe birbirine vurarak selam verdi ve:

"Kumandamda bulunan bütün subaylarla birlikte hepimiz emrinizdeyiz Paşam..." dedi.

Rauf Bey anlatıyor:

"Mustafa Kemal, sendeleyerek Kâzım Karabekir'in üzerine atıldı ve boynuna sarılarak yanaklarından tekrar tekrar öptü. Bu andan itibaren, o yas havası çevremizden silindi gitti..."

Erzurum Kongresi, II. Meşrutiyetin ilanının yıldönümü olan 23 Temmuz günü açıldı. Mustafa Kemal ordudan ayrılsa da üniformasından ayrılamamıştı. Ancak ilk gün kongrede bir delege "üniformanızı çıkarınız paşam. Tahakkümden korkuyoruz" deyince ikinci gün sivil geldi.

Sivil elbisesi olmadığından Erzurum Valisi Münir Bey'in takım elbisesini emaneten giymişti.

Erzurum'da kurtuluş mücadelesinin ilkeleri belirlendi. Meclis'in açılması ve gücünü milli iradeden alacak bir hükümetin kurulması istendi.

Bu ilkeleri hayata geçirecek temsil heyetinin reisiydi O...

Fransız gazeteleri O'nun Anadolu'da bir cumhuriyet kuracağını yazadursun O, "Ey gaziler yol göründü" türküsü eşliğinde Sivas'a, bütün ulusal kongrelerin direniş için bir araya toplanacağı merkeze gidiyordu.

Köprüler Atılıyor

Sivas - 1919

4 Eylül 1919 günü saat 14.00'te Sivas Kongresi, lise binasının salonunda toplandığında Mustafa Kemal ve arkadaşları hayal kırıklığına uğradı.

Büyük katılım bekledikleri kongreye sadece 38 delege gelmişti.

Zorluklar kapıdaydı.

Ancak Mustafa Kemal Kongre ilerledikçe büyük bir kararlılıkla durumu toparladı. Kongre'ye katılanlara İttihatçılık yapmayacaklarına dair yemin ettirdi, sonra da Anadolu'nun İstanbul'la bütün telgraf bağlantılarını kesti.

Saray'la ve üyesi olduğu örgütle arasındaki köprüleri atmıştı.

Anadolu, fiilen İstanbul'dan kopmuştu artık...

Bundan böyle bütün direniş hareketi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şemsiyesi altında toplanacaktı.

Cemiyetin başına da kendisi geçecekti.

İpler artık O'nun ellerindeydi.

Tam o günlerde Kongre'nin görüşlerini yaymak üzere bir gazete çıkarıldı.

Gazetenin adı adeta hareketin parolasıydı:

İrade-i Milliye...

Gazetede çıkan imzasız bir yazıda pek tanıdık satırlar vardı:

"Türk köylüsü çalışkandır. Türk genci zekidir... Türk toprağı feyyazdır. Türkler sağdır, uygardır; yaşayacak yükselecek, hem de pek ziyade yükseleceklerdir".

Mustafa Kemal'in o yazıda yazamadıklarını İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Londra'ya Dışişleri Bakanı Curzon'a telliyordu:

"17 Eylül 1919

Türkiye'de ciddi bir kriz var. Erzurum'dan başlayan Mustafa Kemal hareketi gittikçe yayılıyor ve bu, bağımsız bir Anadolu cumhuriyetinin kurulmasına doğru hızla gelişiyor. Ya savaşa yeniden başlamak ya da Anadolu'dan geri çekilmekten başka ihtimal görünmüyor".

Temsil heyeti, Sivas'ta uzun tartışmalardan sonra cepheye yakın bir yere taşınmaya karar verdi.

Anadolu'ya uzanan tren yolunun son istasyonu Ankara'ydı.

Mustafa Kemal, ölümüne kadar kalbinde taşıyacağı kente doğru yola çıktı.

"Rousseau gibi..."
Ankara - 1920

Ziraat Mektebi: Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Ankara'daki ilk mesheni

Ankara ve İstanbul...

1920'lerde bu iki kent, iki ayrı dünyanın simgeleriydiler.

Biri imparatorluğun, ihanetin, teslimiyetin başkentiydi.

Diğeri ise kendi halinde bir Osmanlı vilayeti.

Biri sonun başlangıcındayken, diğeri bir başlangıcın sonuna gelmişti.

Koca bir deniz, bu kızgın çölün ortasından yükselecekti.

Mustafa Kemal, eski bir Ahi cumhuriyeti olan Ankara'yı ömründe ilk kez 27 Aralık 1919'da gördü ve öyle görkemli karşılandı ki, etkilendi. 20 Bin nüfuslu Ankara'da o gün 30 bine yakın insan toplanmıştı.

Kentin yeni konukları bir tepe üzerindeki iki katlı Ziraat Mektebi binasına yerleştiler. Mustafa Kemal ertesi gün bu mektebin salonundan Ankaralılara hitabetti ve amacının ne olduğunu iki sözcükle açıkladı:

Hakimiyet-i Milliye...

Bu aynı zamanda Ankara'da çıkaracağı gazetenin adı olacaktı.

16 Mart 1920 Salı günü saat 10.00'da İstanbul'un işgal haberi Ankara'ya ulaştı. İşgal kuvvetleri önce Harbiye ve Bahriye nezaretlerini ve telgraf merkezlerini ele geçirmiş, sonra da Mebusan Meclisi'nin kapısına dayanmıştı. 18 Mart'ta Meclis birleşimlerine ara vermek zorunda kaldı.

İstanbul'daki Meclis'te artık yapacak bir şey kalmamıştı.

Mustafa Kemal bu fırsatı değerlendirdi ve zaten haftalardır kafasında kurduğu Meclis projesini hızla uygulamaya koydu.

Meclis-i Mebusan'ın kapanmasından 24 saat sonra yayımladığı bir bildiriyle pek yakında Ankara'da olağanüstü yetkilerle bir Meclis toplanacağını ilan etti

İstanbul'daki milletvekilleri, yeni seçilenler, Saray'dan umudunu kesenler, Ankara'da istikbal görenler, ışığa koşar gibi Anadolu'ya akmaya başladı.

Ulusun nabzı artık Ankara'da atacaktı.

Jean Jacques Rousseau ve Çankaya köşkü kütüphanesinde bulunan "Toplum Sözleşmesi" kitabı...
1913 baskı bu kitabın 156. sayfasında Mustafa Kemal'in altını çizdiği satırlarla şunlar yazılı: "Hakimiyet kudreti basit ve tektir. Bu gücü bölmek, yok etmek demektir".

Ve yandaki not: "Mühimdir!"

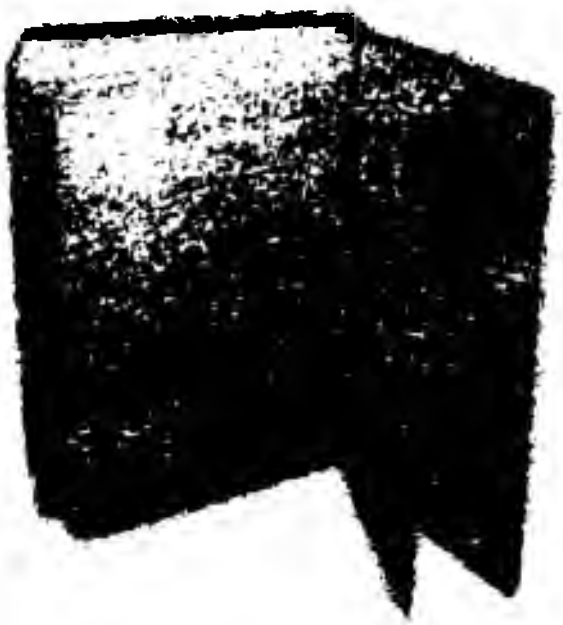

O günlerde Mustafa Kemal, soğuk ve kurak gecelerde şafak sökünceye kadar çalışıyor, bir yandan bir baskın tehlikesine karşı tetikte beklerken, bir yandan da yeni rejime dair kitaplar okuyordu.

Başucundaki kitap Jean Jacques Rousseau'nun *Mukavele-i İçtimaiyye*'si, yani *Toplum Sözleşmesi*'ydi.

Adil bir toplum için gerekli temelleri ortaya koyan ve Fransız devrimine de kaynaklık eden bu kitap, 1756'da yazılmış, ama Türkçe'ye 1913'te yani yaklaşık 150 yıl sonra çevrilmişti.

Mustafa Kemal, bu kitapta özellikle bütün kuvvetin bir elde toplanması gerektiğini anlatan bölümleri dikkatle okuyordu. Kitabın 156. sayfasında, altını kurşun kalemle çizdiği satırlarda şu cümleler yazılıydı:

"Hakimiyet kudreti basit ve tektir. Bu gücü bölmek, yok etmek demektir".

Bu satırların altını çizdikten sonra yanına "Mühimdir" diye not düştü.

O günlerde her an yanında olan Halide Edip, O'nda bu kitaptan kalan izleri anılarında şöyle aktarıyordu:

"Tamamen Jean Jacques Rousseau gibi konuştuğunu iyi hatırlarım. 'Bütün kudret halkındır, kudret bölünmez. Yürütme ve yasama diye birbirinden ayrılamaz' diyordu. Bana o günlerde Mustafa Kemal Paşa, George Washington gibi bir kimse görünüyordu."

Toplum Sözleşmesi
Ankara - 1920

Beklenen gün 23 Nisan geldiğinde Ankara ayağa kalktı.

O günlerde Ankara'da Meclis'in açılışını izleyen *Chicago Tribune* gazetesi muhabiri Paul Williams, yazısında 23 Nisan'ı Parislilerin Bastille'i ele geçirdikleri 14 Temmuz'a benzetiyordu.

Fransız devrimi, şimdi bir kez daha Türkiye'yi sallayacaktı.

Tarihçi Ahmet Demirel'e göre o günden sonra artık iktidar geri dönülmez bir şekilde İstanbul'dan Ankara'ya geçmişti.

Şimdi Birinci Meclis, yeni rejimin temellerini atacaktı.

Meclis'in açılması aslında Cumhuriyet'in ilk adımıydı.

Sırada hükümet ve anayasa vardı.

Rousseau'nun kuvvetler birliği ilkesini benimseyen Mustafa Kemal, yasama ile yürütmeyi bir elde toplayabil-

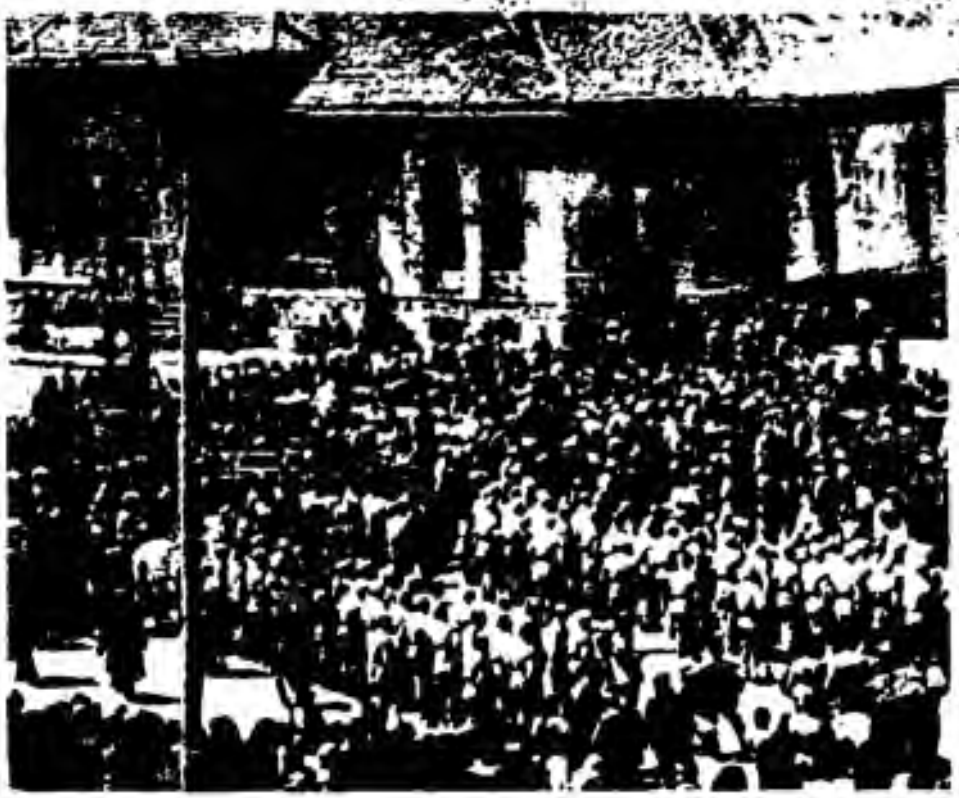

İttihat ve Terakki Fırkası'nın eski kulup binası yeni Büyük Millet Meclisi

mek için hem meclisin hem de hükümetin reisliğini üzerine aldı.

Bu arada Meclis içinde de farklı eğilimler belirginleşmeye başlamış ve Tesanüt Grubu, Halk Zümresi, İstiklal Grubu gibi çeşitli siyasi gruplar oluşmuştu. İttihatçı soldan, şeriatçılığa kadar son derece değişik eğilimleri temsil eden bu gruplar kurtuluş çaresi niteliğinde programlar hazırlamaya başladı.

Sonunda Mustafa Kemal, parçalanmayı önlemek için bu farklı grupların programlarından bazı parçaları birleştirerek tümünü kapsayıcı ortak bir program hazırladı ve 13 Eylül 1920'de Halkçılık Programı adıyla ilan etti.

Bu ashnda bir "Toplum Sözleşmesi"ydi.

Programda hem "emperyalizm ve kapitalizmin zulmünden" söz ediliyordu, hem de saltanat ve hilafetin kurtarılması yemininden... Tabii egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu da vurgulanıyordu. O günlerde ağırlık taşıyan bütün grupların eğilimlerine programda yer verilmişti.

Bu hayli geniş ortak payda yeni anayasanın nüvesini oluşturacaktı.

Bu programla anayasa arayışı da başlamış oldu.

Meclis'te kurulan bir komisyon, Genel Kurul salonunun yanındaki odada, bu programdan yola çıkarak anayasa hazırlıklarına girişti.

Ortaya çıkan taslağın ilk maddesi her şeyi açıklıyordu aslında:

"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir!"

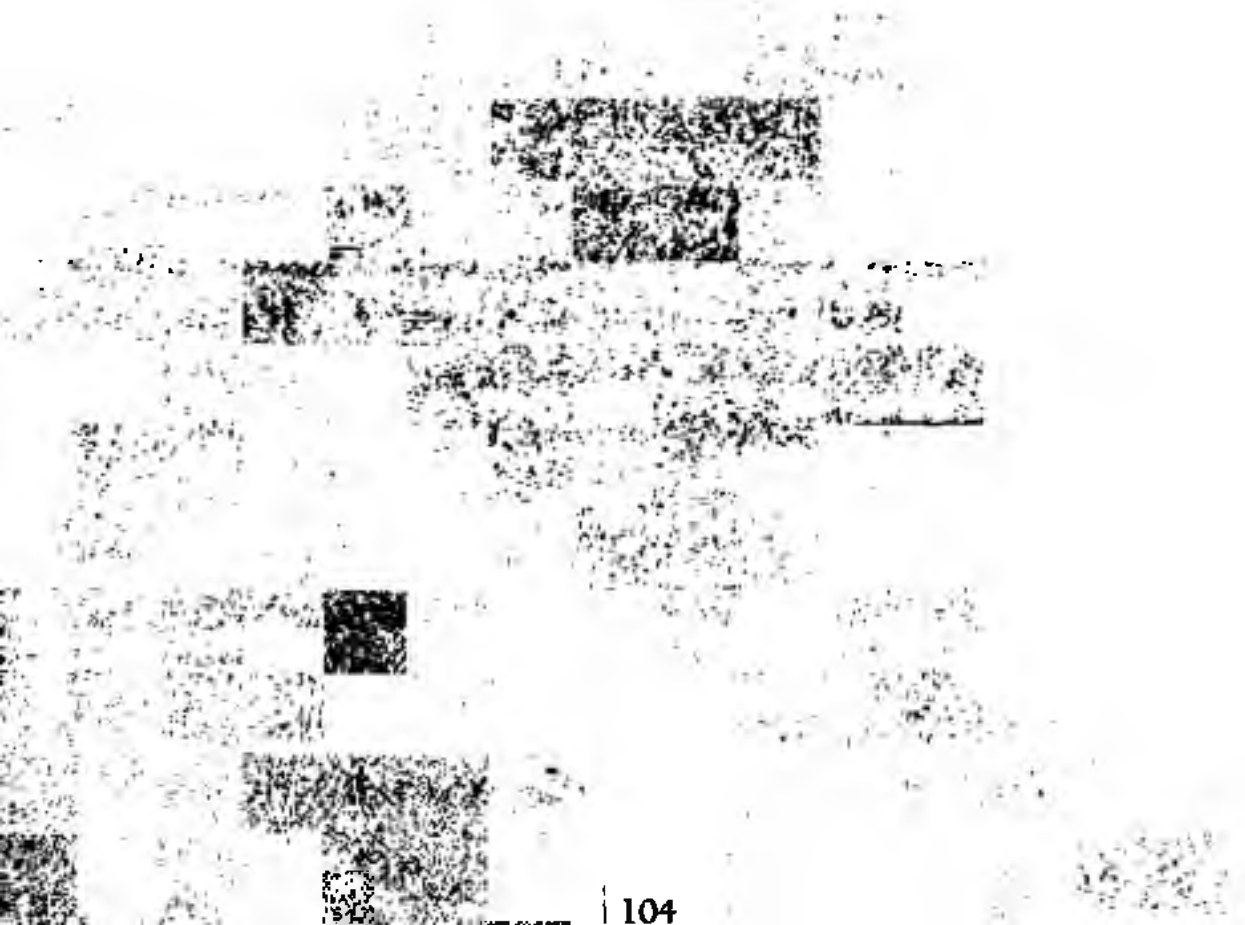

"İsyanla alınan egemenlik iade edilemez"

Ankara - 1921

1921 Yazında Yunan ordusu Eskişehir'i almış Ankara'ya doğru yürüyüşe geçmişti.

Ankara'da kıyamet kopuyordu.

Kimisi Meclis'i Kayseri'ye taşımaktan, kimisi Mustafa Kemal'in derhal ordunun başına geçmesi gerekliliğinden söz ediyordu.

Sonunda Reis Paşa, üç ay içinde Meclis'in bütün yetkilerini üstlenerek Başkomutanlığa getirildi.

İki yıl önce, büyük kederle üzerinden çıkardığı üniformasını işte yeniden sırtına giyiyordu.

Üstelik bu kez Padişah'ın değil, kendi ordusunun başkumandanıydı.

Dahası elindeki yetkiler O'nu Padişah'tan bile güçlü bir konuma getiriyordu... Yasa çıkarabilir, vergi koyabilir, savaşa ya da barışa karar verebilirdi.

Şimdi gücünün doruğundaydı...

22 Gün 22 gece süren Sakarya muharebesinden zaferle çıkıldı.

Mustafa Kemal, Meclis'te Mareşal ve Gazi unvanını aldı. Ankara'ya muzaffer bir kumandan olarak döndü.

Ancak tehlike bitmediğinden, kendisine geçici olarak verilen yetkinin uzatılmasını istiyordu. Yetki bir kez uzatıldı. Ama bir kez daha uzatma istenince Meclis'te huzursuzluk başladı. Bazı milletvekilleri O'nun diktatör olmasından korkuyordu.

Tam o günlerde Meclis'teki muhaliflerden Hüseyin Avni Bey'in hükümetin kuruluşunu ve yetkilerini düzenleyen teklifi geldi Meclis gündemine...

Şimdi iki görüş karşı karşıyaydı:

Bir yanda elindeki kudreti böldürmek istemeyen Mustafa Kemal, öte yanda kuvvetler ayrılığını savunan Hüseyin Avni Bey ve yandaşları...

Devletin geleceğini belirleyecek asıl tartışma şimdi yapılacaktı.

Teklifin Meclis gündemine geldiği Kasım 1921'de Mustafa Kemal, yeni mekânı olan Çankaya Köşkü'ndeki kütüphanesine kapandı ve Fransız ihtilalinin kitaplarını yeniden incelemeye başladı.

O bir hafta boyunca Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nden okuduklarını, 1 Aralık günü Meclis'te anlatacak ve adeta Fransız ihtilalini örnek alarak kendi ihtilalini hazırlayacaktı.

İşte örnek:

"Toplum Sözleşmesi", 169. sayfa...

Toplum Sözleşmesi, sayfa 169

Konu, "Hükümet'in Kuruluşu".

Mustafa Kemal sayfada şu satırların altını çizip, paragrafın yanına "Hükümetin şekli" notunu düştü:

"Bir hükümetin kurulması için gerekli olan fiil karmadır. İki ayrı fiilden meydana gelmiştir: kanun yapma ve onu uygulama fiili..."

Bu fikirler, gündüz Meclis'te yapacağı konuşmaya şöyle yansıyacak.

"İzninizle ben tekrar edeyim: Bu fiil, kanun yapmadan ve kanunu uygulamadan oluşan karma bir fiildir. Egemen, bu fiillerden birincisini kullanarak kanun yapar. İşte o bir kanundur. Halk işte bu kanuna göre kurulmuş hükümette görev alacak kişileri seçer ve tayin eder. Fiilin ikincisi bir kanun değildir. Fakat kanunun doğal sonucu hükümet görevidir".

İsmail Hakkı Babanzade'nin "Anayasa Hukuku" kitabı... 1913'te basılan kitabın iç kapağında Mustafa Kemal'in imzası var. Kenarı çizilen satırlarda ise şunlar yazılı: "1877'de iyi niyetle çıkarılan Anayasa 1908 Temmuzunda zor ve güç kullanılarak ulusça geri alındı. Aslında hukuk sorunları zor ve güç kullanarak çözümlenemez ise de, ulusun o sırada olağanüstü gösterileri, zor kullanma hareketinin üstü örtülü olarak halk tarafından onaylandığını gösterdi".

Gazi, o konuşmasında milletvekillerine Rousseau'yu dikkatle incelediğini de açıkladı ve onlara da tavsiye etti.

O günlerde üzerinde çalıştığı bir başka kitap ise Mülkiye hocalarından, ittihatçı İsmail Hakkı Babanzade'nin *Hukuk-u Esasiyye* yani, *Anayasa Hukuku* adlı kitabıydı.

O kitaptan şu satırları işaretlemişti:

"1877'de iyi niyetle çıkarılan anayasa 1908'de zor ve güç kullanılarak ulusça geri alındı."

Meclis'teki konuşmasında ise şöyle diyordu:

"Milletimiz hiç kimsenin oluruna gerek duymadan milli hâkimiyetini almıştır. İsyan ederek almıştır. Alınmış olan hâkimiyet hiçbir sebep ve suretle terk ve iade edilemez. Başkasına verilemez. Bu hâkimiyeti geri alabilmek için, alınırken kullanılmış olan araçları kullanmak lazımdı".

Yani isyanla alınan egemenliği geri almak için yine isyan gerekirdi.

Mustafa Kemal, isyana yeltenecekleri ise bu tarihi konuşmasının sonunda uyardı ve yaklaşan devrimin müjdesini verdi:

"Bütün bu açıklamalarımla efendiler, bir gerçeği ve bir düşünceyi aydınlatmayı başardım ise kendimi bahtiyar sayacağım: O gerçek de şudur ki, millet yürüdüğü yolu pek büyük isabetle seçmiştir ve bu yolun sonunda parlayan saadet güneşini bütün açıklığıyla görmektedir. Bu millet, o güneşe erişecektir ve hiçbir kuvvet ona mani olamayacaktır".

"...bazı kafalar kesilecektir!.."

İzmir - 1922

10 Eylül 1922 günü Mustafa Kemal, İzmir'de kırmızı ve beyaz güllerle karşılandı. İzmir'in işgal edildiği haberini alıp Karadeniz'e açıldığından bu yana tam üç yıl dört ay geçmişti.

O gün not defterine şu sözcükleri karaladı:

"15 Mayıs 335... İzmir'i işgal... 3 sene ve 4 ay... Ben aynı günde İstanbul'u terk... O kara günde Karadeniz'den... bugün Akdeniz'deyim".

O günlerde Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin *İslam Tarihi*'ni okuyor, hilafet meselesi üzerinde düşünüyordu.

30 Ekim 1922 günü saltanatın kaldırılması teklifini Meclis'e sundu. Yaptığı konuşmada İslam tarihi ve saltanattan örnekler verdi. Saltanatın, hilafetten farklı olduğunu anlattı. Teklif komisyonda görüşülürken hocalar "Saltanatın hilafetten ayrılamayacağını" öne sürünce de gürledi:

"Efendiler, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle, zorla alınır. (...) Bahis konusu, millete saltanatını ve hâkimiyetini bırakacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, kesinkes olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde yine hakikat, usul dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir".

Bu uyarı üzerine eller kalktı ve saltanat kaldırıldı.

Tarih 1 Kasım 1922'ydi.

600 Yıllık koca bir imparatorluk, iki günlük tartışma sonucunda tarihe karışıyordu. İki hafta sonra Sultan Vahdettin İstanbul'u terk etti.

Mustafa Kemal, o günlerde bir Fransız gazetesine verdiği demeçte, "Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur. Bu yeni Türkiye'nin eskisiyle hiçbir alakası yoktur" diyecekti.

Aslında bu, Cumhuriyetin ilanı demekti.

Ama çocuğun adını böyle koymak için 11 ay daha gerekecekti.

Şimdi Mustafa Kemal için sahneye çıkma vaktiydi.

Önce yeni bir parti kuracağını açıkladı, sonra da bu yeni partinin propagandası için yurt gezisine çıktı.

Takvimler 1923 yılına dönmüştü bile...

Cumhuriyete Doğru
Eskişehir - 1923

15 Ocak 1923'te Batı Anadolu, zaferin kumandanını ilk kez gördü.

Gazi de saltanatın kaldırılışından ve parti kurma kararından sonra halkın nabzını tutmak, orduyu denetlemek istiyordu.

Ancak gezinin asıl anlamlı yanı, İstanbul basınından Ahmet Emin, Velid Ebüzziya, Yakup Kadri gibi önemli kalemlerin de davet edilmiş oluşuydu. Bu gezide yapacağı basın toplantılarında onlarla yazılmamak kaydıyla uzun görüşmeler yapacak, hem kendisini anlatacak, hem de tepkilerini ölçecekti.

Daha gezinin ilk durağı olan Eskişehir'de bombasını patlattı. Halka hitap ederken uzun yıllardır dilinin altında ulusal bir sır olarak sakladığı o sihirli sözcüğü, kitlelere fısıldayıverdi:

"Efendiler,

Bütün dünya tarihinde ve bugün de dünya yüzünde bir mutlakiyete, meşruti yönetime rastlıyoruz, bir de cumhuriyet hükümetleri görüyoruz. Bizden önce, bugünkü yeni Türkiye devletinden önce, Osmanlı devletinde ve daha önce Selçuklu devletinde ve bunlardan önce gelen devletlerde görülen yönetim şekli mutlakiyet yönetimiydi. Son zamanlarda Osmanlı hükümeti ismen meşrutiyet oldu. Selçukluların dağılmasından sonra Anadolu'da çeşitli yönetim biçimleri arasında yalnız Ankara'da bir cumhuriyet yönetimine rastlıyoruz".

Yıllar önce bir Ahi cumhuriyeti olan Ankara, şimdi yıllar sonra yeniden cumhuriyet için hazırlanıyordu.

O gezinin İzmit durağında Gazi, Ankara'nın yeni rejimin başkenti olabileceğini de duyurdu.

Yeni rejimin adı ve başkenti açıklanmıştı.

Artık iş, bunu kâğıda dökmeye ve dünyaya ilan etmeye gelmişti.

"Hükümet şekli cumhuriyettir!"

Ankara - 1923

Mustafa Kemal 1923 yılı boyunca okuduğu bütün kitaplarda aynı sözcüğün altını çizdi:

Cumhuriyet!..

İsmail Hakkı Babanzade'nin *Anayasa Hukuku*'nu okurken özellikle 119. sayfada Montesquieu'dan aktarılan şu ifadeye takılacaktı:

"Cumhuriyetleri yaşatan genel kural fazilettir" yazıyordu o ifadede...

Cumhuriyetin fazilet olduğunu keşfettiği kitabın sayfalarında küçük bir hesap yaptı. 1923'ten 1789'u çıkardı ve "134 sene evvel" diye yazdı.

Kayıp, beş çeyrek yüzyıldı.

1923 Nisanında Büyük Millet Meclisi, uzayıp giden tartışmalar yüzünden iş yapamaz hale gelince Mustafa Kemal, bir gecede seçim kararı aldı.

Çankaya Köşku kütüphanesinde...
Ayaklarının altında köpeği Fox uyuyor.
Ve Mustafa Kemal, Babanzade'nin
"Anayasa Hukuku" kitabının kenarında
şu hesabı yapıyor: (sol üst köşede)

1923
−1789
134

Seçimler yapıldı. Meclis yenilendi ve muhalif II. Grup tasfiye edildi.

Yeni rejim için içeride bir engel kalmamıştı.

Dışarıdaki engel ise 24 Temmuz 1923'te gelen bir haberle kalktı.

Lozan'da barış antlaşması imzalanmıştı.

Haberi aldığında zamanın geldiğini düşündü. Not defterini çıkarıp, yeni bir cumhuriyetin ilk eskizlerini karalamaya başladı.

Sonra bir akşam Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Bey'i Çankaya'ya çağırdı. Artık yanından hiç ayırmadığı ve sırrını paylaştığı not defterini başkalarına açabilirdi.

İstasyon Binası: Çankaya Köşkü'ne çıkmadan önce bir süre Mustafa Kemal Paşa'yı ağırlayan bu tarihi bina, cumhuriyetin ilanı arifesinde de Anayasa Komisyonuna ev sahipliği yaptı.

Hasan Rıza (Soyak) Bey anlatıyor:

"Eşi Latife Hanım'la konuklarını bahçeye gönderdikten sonra yanıma yaklaştı. Yelek cebinden birkaç küçük kâğıt parçası çıkarıp bana uzattı. 'Bu notları temize çekip bana iade edeceksin. Yazılar biraz karışıktır; dikkat et; okuyamadığın bir yer olursa beni çağırır sorarsın. Şunu da söyleyeyim ki bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz' diyerek bahçeye çıktı. Hemen kâğıtları okumaya başladım. Daha ilk satırlarda büyük bir heyecana kapıldım. Bunlar o zaman mevcut olan 1921 Anayasasının bazı maddelerini değiştirir nitelikteydi. Birinci maddeye 'Türkiye devletinin hükümet şekli cumhuriyettir' cümlesi eklenmişti".

Hasan Rıza Bey'in temize çektiği o notlar, aslında yeni rejimin anayasa taslağıydı.

Mustafa Kemal, her önemli ayrıntı gibi, cumhuriyetin anayasasını da kendi küçük not defterine yazmıştı.

Temize çekilen o notları, önce Adalet Bakanı'na gön-

derdi, sonra da kendisine danışmanlık yapmak üzere kurduğu bir komisyona...

Yunus Nadi, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin yer aldığı bu komisyon İstasyon binasının bir odasında çalışmaya başladı.

Eylül ayında çalışmalar olgunlaşınca taslak Gazi'ye sunuldu.

Falih Rıfkı Atay, o günleri anılarında şöyle anlatıyordu:

"Eylül aymda bir gün Meclis'te bizi odasına çağırdı. Cebinden parti tüzüğünün bir nüshasını çıkardı. Sayfa açığına yazdığı Fransızca bir cümleyi okudu: Cümlede 'Fransız cumhuriyeti bölünmez bir bütündür' diyordu. 'Bunu dün akşam Fransız ihtilal tarihini gözden geçirirken not etmiştim' dedi. Sonra sözü cumhuriyete getirdi. 'Bizde manası ne olmalı' diye sordu. Fransızca sözlüğe baktığını Cumhuriyet kelimesinin orada 'halka ait olan şey' diye tercüme edildiğini anlattı. Bu arada hazırlanan taslağı eksik bulduğunu söyledi. 'Bu hafta kendim uğraşacağım' dedi. Yunus Nadi 'Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız' deyince kalemini masaya vurdu ve 'En kuvvetli zamanımız bugündür' dedi".

Şimdi en kuvvetli olduğunu hissettiği bu anda ve yeni rejimi ilana beş kala, cumhuriyetin üzerindeki örtüyü kaldırmalı ve hem iç, hem dış kamuoyunu hazırlamalıydı. Bu misyon da o sıralar Ankara'da bulunan Avusturyalı bir gazeteciye kısmet oldu.

Viyana'da yayımlanan *Neue Freie Presse* gazetesinin muhabiri Mösyö Lazar, uzun süredir özel bir demeç koparabilmek için Gazi'nin peşindeydi. Sonunda istediği randevuyu 18 Eylül günü alabildi. Mustafa Kemal'e yeni rejimin adını ve başkentini sorunca şu yanıtı aldı:

Neue

Freie Presse.

Morgenblatt.

Wien, Sonntag, den 16. Oktober

...reich vor dem Völkerbund.

Der türkische Sieg in Anatolien.

Cumhuriyet haberini müjdeleyen Avusturya gazetesi Neue Freie Presse: Ortada yer alan haber "Anadolu'da Türk zaferi" başlığını taşıyor

"Ankara, Türkiye Cumhuriyetinin merkezidir".

Bu yanıt, önce Mösyö Lazar'dan Türk gazetecilerine yayıldı, sonra da kulaktan kulağa bütün Ankara'ya ve tabii hızla İstanbul'a...

Birkaç gün sonra yeni rejimin adı bütün gazetelerin manşetindeydi. Bütün yazarlar Cumhuriyet'i tartışıyorlardı.

Aynı sıralarda uzmanlar komisyonu da İstasyon binasında çalışmalarını tamamlamak üzereydi.

İstanbul basını iğnelemeye başlamıştı bile: Muhafazakâr görüşleriyle tanınan *Tevhid-i Efkâr* "İstasyonlardan cumhuriyet değil, olsa olsa tren çıkar. Cumhuriyet, millet meclislerinde doğar" diyor, dertsiz başımıza dert aldığımızı söylüyordu.

Yeni Gün ise, cumhuriyetin ilan edilmeyeceğini, sadece zaten mevcut olan idarenin cumhuriyet olduğunun söyleneceğini yazıyordu.

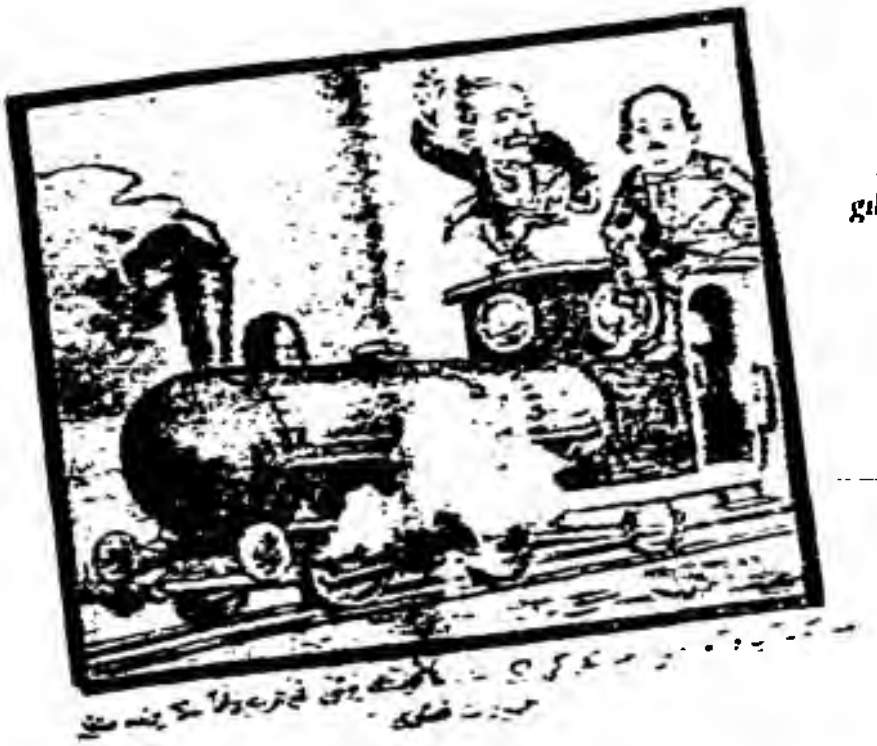

İstanbul basınından eleştirel bir karikatür "Ziya Gökalp ve Ağaoğlu Ahmet Beyler gibi iki ustad makamının bütün gayretlerine rağmen verinde sayan Cumhuriyet katarı" İevhid-i Efkâr, 20 Teşrinievvel 1339 / 20 Ekim 1923

Tartışmalar kızışınca Mustafa Kemal, acele etmesi gerektiğini düşündü.

İpler elinden kaçmak üzereydi.

Bir hamle yapmalı ve "Devrimler bitti" ataleti içindekileri harekete geçirmeliydi. Bu hareketin sonunda da Cumhuriyet ilanını zaruri hale getirmeliydi. İhtilalci ruhu ayaklanmıştı.

Şimdi, ancak kendisinin hakemliğinde çözülebilecek suni bir kriz yaratıp o sancıdan yeni bir rejim doğuracaktı.

Kafasında beş gün içinde sonuca varacak muthiş bir oyun kurdu.

Üç hamle ötesini hesaplayabildiği bu satrançta karşısındaki "şah"ları "mat" eden, O olacaktı.

Satranç Başlıyor
23 Ekim 1923 Salı

Fethi Bey

23 Ekim günü, ordu müfettişliğine atanan Ali Fuat Paşa Meclis II. Başkanlığı görevinden istifa etti. Böylece Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın hemen altındaki koltuk boşalmış oluyordu.

Ertesi gün -her nasılsa- Mustafa Kemal Paşa'nın hem Başbakan'ı, hem İçişleri Bakanı olan Fethi Bey de "iki görevi birden yü-

rütmenin zor olduğu" gerekçesiyle İçişleri Bakanlığından çekildi.

En kritik bakanlıklardan biri sahipsiz kaldı.

Böylece hiç yoktan bir kriz doğmuş oldu.

Anayasaya göre bu iki koltuğa atama yapma yetkisi Meclis'teydi.

25 Ekim günü Halk Partisi grubu, boşalan yerlere gösterilecek adayların seçimini yaptı.

İlginç bir şekilde ne Mustafa Kemal Paşa ne Başbakan Fethi Bey, çok önemli bu iki makam için aday göstermeyip grubu serbest bıraktılar.

Ve gruptaki sandıktan iki sürpriz isim çıktı:

İçişleri Bakanlığı için Sabit Bey...

Meclis II. Başkanlığı için de Lozan'dan beri küskün olan Rauf Bey...

Gazi'nin hiç hoşlanmadığı iki isim şimdi yönetimdeydi.

Kimilerine göre Mustafa Kemal, Rauf Bey'i özellikle seçtirerek yaklaşan tehlikeyi yakın çalışma arkadaşlarına, özellikle de Fethi Bey'e göstermek istemiş, "Devrimler durursa senin koltuğun da gider" mesajı vermişti.

Kimilerine göre ise Meclis'in kendisiyle inatlaşmasını bahane ederek, kafasındaki daha cesur adımların zeminini hazırlayacaktı.

Kriz Tırmanıyor
26 Ekim 1923 Cuma

26 Ekim Cuma gecesi Mustafa Kemal Paşa kabineyi Çankaya Köşkü'nde topladı.

Uzun süren bu toplantıda bakanlara muhaliflerin oyununu bozmak için planladığı "karşı taarruz"u açıkladı:

Hepsi birden istifa edeceklerdi.

Meclis onları yeniden görevlendirirse de görev kabul etmeyeceklerdi.

Sonu cumhuriyete varacak bir taktik savaşının ikinci adımıydı bu...

27 Ekim Cumartesi günü Meclis'te Gazi'nin başkanlığında toplanan parti grubunda Fethi Bey, hükümetin istifasını açıkladı.

Asıl plam bilmeyen grup şaşırdı.

Niye durduk yerde bir hükümet krizi yaratılıyordu ki?..

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dan Başvekil Fethi Bey'e mesaj.
"Devrimler durursa, senin koltuğun da gider."

Fethi Bey bu soruyu, "Daha kuvvetli bir hükümet oluşmasına ortam hazırlamak için" diye yanıtladı.

Gazi'nin bu krizden bir Cumhuriyet çıkaracağını o bile bilmiyordu.

Yeni bakanlar kurulunun 29 Ekim Pazartesi günü seçileceği duyuruldu.

Kıyametin kopacağı gün, "o gün"du.

Muhalefet Toplanıyor
28 Ekim 1923 Pazar

28 Ekim Pazar günkü *Vatan* gazetesi, istifa eden bakanlar kurulu üyelerinin fotoğraflarıyla çıktı. Ülke resmen hükümetsizdi.

Meclis o Pazar'ı krize çare arayarak geçirdi.

Tatil olmasına rağmen Meclis'in odalarında, kulislerde, evlerde geceyarısına kadar listeler hazırlandı. Adaylar değerlendirildi. Teklifler yapıldı. Ama nafile...

Mustafa Kemal'e yakın isimler teklifi reddediyor, muhalifler çekiniyor, bir türlü güçlü hükümet listesi çıkmıyordu.

Herkes rejimin geleceğinden kaygılanmaya başlamıştı.

Muhaliflere gelince...

Rauf Bey, Doktor Adnan, Refet Paşa o sabah Haydarpaşa İstasyonu'nda Ankara'dan İstanbul'a gelen Ali Fuat Paşa'yı karşılıyorlardı.

Muhalifler birarada: (sağdan) Refet Paşa, Rauf Bey, Kâzım Paşa ve (en solda) Dr. Adnan Bey

Milli mücadelenin dört lideri istasyondan doğruca Refet Paşa'nın Kalamış'taki köşküne gitti.

O akşam Saray'da Halife Abdülmecid Efendi ile yemek yediler.

Aynı saatlerde Mustafa Kemal Paşa da bazı arkadaşlarını Çankaya Köşkü'ne yemeğe çağırdı. İsmet Paşa, Fethi Bey, Fuat Bulca, Ruşen Eşref, Kâzım Özalp, Kemalettin Sami ve Halit Paşa sofrada yerlerini aldılar. Herkes sofrada içki olmamasından, çok ciddi bir şey konuşulacağını anladı

Az sonra Gazi yıllardır beklenen doğumun kapıya dayandığını ilan etti:

"Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz" dedi.

Bütün bir ömrü boyunca kozasında ilmek ilmek ördüğü fikri uygulamak için önünde bir tek gecesi kalmıştı.

Artık cumhuriyete saatler vardı.

Sofradakiler bu müthiş haberin şaşkınlığıyla Köşk'ten ayrılırken, Mustafa Kemal, İsmet Paşa ile birlikte bir odaya çekildi ve uzmanlar komisyonunun hazırladığı taslak üzerinde çalışmaya başladı.

Önlerindeki 114 maddelik bu metin, yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş belgesiydi.

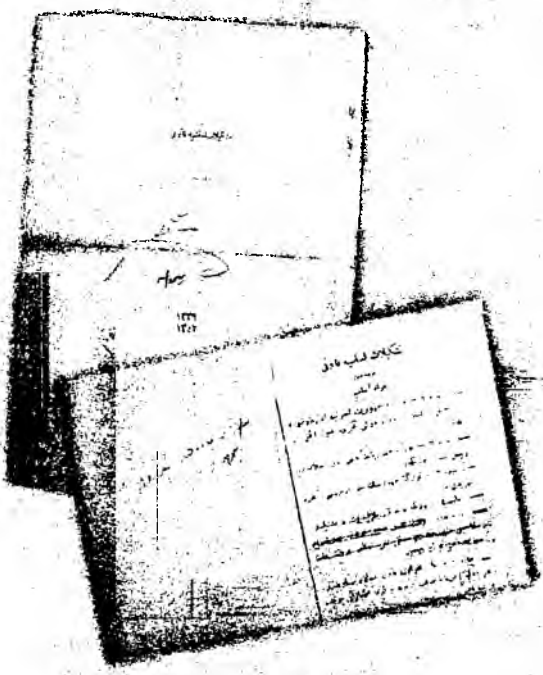

28 Ekim 1923 gece yarısı üzerinde çalışılan anayasa taslağı...
Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi sayılan bu taslak halen Çankaya Köşkü kütüphanesinde bulunuyor.
Taslağın kapağında Mustafa Kemal'in imzası ve şu başlık var:
"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu - Proje halindedir - 1339 - 1342"
İlk sayfada ise Mustafa Kemal'in el yazısıyla şu cümle yazıyor:
"Türkiye devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir."

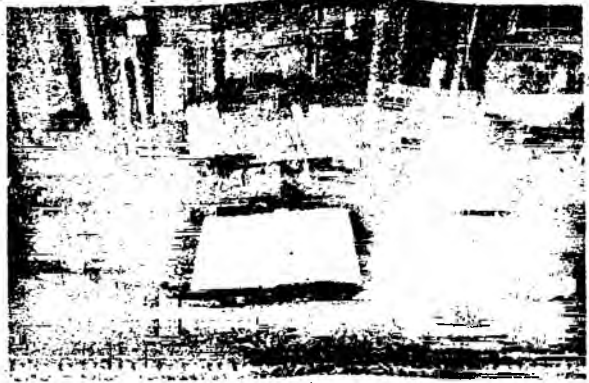

Gazi'nin Köşk'teki çalışma masası-Ve masada anayasa taslağı

Taslağın yazıldığı sayfalar diklemesine bölünmüş ve Gazi'nin yapacağı düzeltmeler için yer ayrılmıştı.

Beş saat boyunca çalışıp, bazı maddeleri düzeltti, bazılarının üzerini çizdi, kimine eklemeler yaptı.

Taslağın ilk maddesinin kenarına ise kendi el yazısıyla şu sözcükleri yazdı.

"Türkiye devletinin hukumet şekli cumhuriyettir".

Bu cümleyi yazabilmek için çeyrek asırdır bekliyordu.

29 Ekim sabahının ilk ışıklarıyla çalışmayı bitirdi. Taslağın kapağını kapattı ve üzerine imza attı.

Deniz yükselmişti.

Artık rahat bir uyku uyuyabilirdi.

1919 Yılının Haziran ayında Amasya'da toplanan Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Rauf (Orbay) Bey ile onlara Erzurum'dan telgrafla katılan Kâzım (Karabekir) Paşa, vatanı kurtarmak için bir örgüt kurmaya ve gerekirse Anadolu'da yönetimi ele geçirmeye karar vermişti.
Bu bir gizli örgüttü.
Bu kişilerin içinde en tanınmışı, bir dönem bakanlık da yapan "Hamidiye Kahramanı" Rauf Bey'di. Rauf Bey'i bütün Anadolu tanıyor ve saygı duyuyordu.
Kâzım Paşa Osmanlı devletinin ayakta kalan tek ordusunun kumandanıydı. I. Dünya Savaşı boyunca Erzurum'da görevli olan ve sonunda kolordu kumandanlığına kadar yükselen Kâzım Paşa'yı gerek askeri birlikler, gerekse yöre halkı çok seviyordu. Doğuda her sözü emirdi. Ama hepsi Mustafa Kemal'in örgütün lideri olması konusunda anlaşmışlardı.
Grup içindeki ilk anlaşmazlık 1920 yılının Mart ayında çıktı. İstanbul'daki Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılan Rauf Bey, Mustafa Kemal'in "Ankara'ya dön" çağrısına uymadı ve İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Sakarya Savaşı'nı izleyen günlerde serbest bırakılan ve Ankara'ya dönen Rauf Bey, bir süre sonra başbakan oldu. Mustafa Kemal, 1922 Kasımında Lozan'a gidecek heyette Başbakan Rauf Bey'in değil de İsmet Paşa'nın yer almasını istedi. İsmet Paşa, Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında Rauf Bey'i at-

layarak doğrudan Mustafa Kemal'le haberleşince ipler koptu. Lozan Antlaşması imzalanıp "kurtuluş" taçlandırıldığında Rauf Bey, Kâzım, Ali Fuat, Refet Paşalar ve onlara sonradan katılan Dr. Adnan (Adıvar) ile Mustafa Kemal arasında soğuk rüzgârlar esiyordu

Kurtuluş Savaşı için birlikte yola çıkanlar bundan sonra ne yapacaklarına ilk günlerdeki gibi, gene birlikte karar vermeleri gerektiğine inanıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise vatanın düşmandan kurtulduğunu, sıranın milletin hurafelerden kurtarılmasına geldiğini düşünüyordu. Çevresinde kim varsa onlarla yola devam etmeye kararlıydı. Her devrimin altın kuralı işlemeye başlamıştı:

Devrim evlatlarını yer.

Bölüm 4

Kartal Yuvası Bozulacak mı?

Ankara - 1923

29 Ekim, saat 23.00

Falih Rıfkı Anlatıyor:

"Eski rejimin son günüydü.

Bunu bilenler az, bilmeyenler çoktu. Bilenler kaygılı bir rahatlık içindeydiler.

Rahat; çünkü mesele kökünden kesilip atılacaktı.

Kaygılı; kim bilir kaç yıl için sadece Mustafa Kemal'in ömrüne bağlı bir yabancı rejime giriyorduk.

Halkı bu rejime ısındırabilecek tek şey, Mustafa Kemal'in başta bulunmasına alışkanlıktan ibaretti.

Acaba Mustafa Kemal, Meclis'in içinde muhafaza ettiği 'halk adamlığı' karakterinden uzaklaşacak mıydı?

Çankaya, ihtilal karargâhı olmaktan çıkıp yeni bir saray havasının itici merasim soğukluğu içinde, yaklaşılmaz, kaynaşılmaz bir diktatörün saltanatkâr-ı uzleti mi olacaktı?

Kartal yuvası bozulacak mıydı?

Hepimiz bir ucundan şüpheye tutulmuştuk.

Mabeyni ve kuranası ile aramızdan ayrılıp giden Cumhurreisinde, bir inkılapçıyı kaybetmekten korkuyorduk".

29 Ekim, Türkiye tarihini ikiye bölen gündü.

O gün, Fransız devriminden beri, yani 134 yıldır beklenen devrim, 24 saat içinde gerçekleştirildi.

Aslında koşullar olgunlaşmıştı.

Ancak Ankara'da Meclis'te, İstanbul'da basında ve Saray'da cumhuriyete ayak direyenler vardı.

İşte 29 Ekim, o direnişin, yükselen bir denizin sularında boğulduğu gün, daha doğrusu bir milat oldu.

29 Ekim sabahı Mustafa Kemal Paşa Çankaya Köşkü'nde uyandığında, artık uzun bir yolun sonuna gelmişti.

Yıllardır kutsal bir emanet gibi aklında sakladığı sırrı, o gün açığa vuracaktı.

O sır uğruna neredeyse bir ömür harcamıştı.

Gençliğinden beri gönül verdiği Cumhuriyet düşünü yıllarca gizlemiş, zamanını beklemişti.

Rejimin adını baştan koyarsa dava arkadaşlarıyla sürtüşmekten korkmuştu.

"İlk 5'ler" denilen Kurtuluş Savaşının ilk beş lideri Kâzım, Ali Fuat, Mustafa Kemal, Refet paşalar ve Rauf Bey, o güne dek düşmanı yurttan kovmak için omuz omuza çalışmışlardı.

Ancak savaşın ateşi içinde "Sonra ne olacak" sorusunu tartışmamışlardı.

Kimisi düşmanın denize dökülmesiyle işlerinin bittiği kanısındaydı.

Misak-i Milli tablosunda Kurtuluş Savaşına omuz veren beşli: Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa, Rauf Bey, Kâzım Paşa ve Ali Fuat Paşa...

Vatan ve Hilafet kurtarılmıştı. Bundan sonrası Halife'nin bileceği işti.

Oysa Mustafa Kemal'e göre iş daha yeni başlıyordu. Kurtarılan vatan üzerinde yepyeni bir ülke kurulacaktı.

O, bir yandan savaşırken, bir yandan meclisi, anayasayı, partiyi oluşturmuş ve cumhuriyete giden yolun taşlarını birer birer döşemişti.

Taşlar yerine oturmadan da "Cumhuriyet" fikrini telaffuz etmemeye özen göstermişti.

Ama artık rejimin adını koyma zamanıydı.

İşte bu noktada eski dava arkadaşlarıyla yolları ayrılmış, hatta eski dostlar düşman olmuşlardı.

Kâzım Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa muhalefete geçmişlerdi.

Bir kısmı Gazi'nin Cumhurbaşkanı olarak Meclis'in yetkilerini kendisinde toplayacağından ve diktatör olacağından endişeliydi.

Kâzım Karabekir yıllar sonra bu endişeleri şöyle dile getirecekti:

"Mustafa Kemal Paşa'dan başka ortada kimse bırakılmadı. 'O kurtardı ve o kurtaracak' teranesi, hazıra konmak isteyen dalkavukların dillerinde destan oldu. Artık her akşam âleminde O'nun yüzüne karşı methiye yarışı aldı, yürüdü. Sarıklı sarıksız muhafazakârlar, terakki taraftarları, din ve ahlak aleyhtarı züppeler suni bir birlik gösteriyorlardı. Dışarıda kendi emekleriyle hayatlarını fakirce kazanabilen bu zümre, pek az müstesnasıyla, şimdi devlet hazinesinden zenginleşiyor ve ihsanlara da gark olarak aristokrat bir tabaka halini alıyordu".

Bu görüşte olanlar "Hamidiye kahramanı" Rauf Bey'in önderliğinde bir araya gelmeye başlamışlardı.

"Devrimin evlatları" şimdi karşı karşıyaydılar.

Başbakanı ve bakanları seçme yetkisine sahip olan Meclis, yeni atılımlar konusunda ayak diremeye başlamıştı. "Savaş bitti, devrimleri de yaptık, artık işimize bakalım" diye düşünüyorlar, Cumhuriyet ilanını lüzumsuz buluyorlardı. Oysa lüzumsuz buldukları şeyin ilanına sadece saatler kalmıştı.

"Bana bir saat izin verin, krizi çözeyim!.."

29 Ekim 1923 Pazartesi

TBMM Parti Grubu

SAAT 10.00

"Cumhuriyetin günü" geldiğinde gerilim en üst noktasındaydı.

Meclis kulisleri tartışmalarla kaynıyor, listeler elden ele geziyor, herkes ayrı isimlerle ayrı bir çare peşinde koşuyordu.

Teklif götürülenler görev kabul etmemiş, böylece iki bakanın seçimi meselesinden bir hükümet krizi doğmuştu.

Mustafa Kemal'in beklediği de buydu.

Bu krizde son sözü o söyleyecekti.

Ve söyleyeceği sözü önceki geceden hazırlamıştı.

Halk Partisi grubu Fethi Bey başkanlığında toplandı.

Gündemde hükümet krizi vardı.

Söz alan milletvekilleri Mustafa Kemal Paşa'nın neden Meclis'e gelip fikrini söylemediğini sordular.

İşte bu aşamada önceki gece Köşk'te yapılan plan uygulamaya kondu. Gece sofrada bulunanlardan Kemalettin Sami Paşa bir önerge verdi ve "Hükümet sorununu çözmek için Genel Başkan'ın görevlendirilmesini" istedi.

Paşa zaten bu çağrıyı bekliyordu.

O tarihi dakikaları daha sonra şöyle anlattı:

"Ben o sırada Çankaya'da konutumda bulunuyordum. Önergenin kabul edilmesi üzerine toplantıya çağrıldım. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım, 'Baylar' dedim, 'Bakanlar Kurulu seçiminde görüş ayrılığına düşüldüğü anlaşılmıştır. Bana 1 saat izin verin. Bulacağım çözüm yolunu bilgilerinize sunarım".

İşte şimdi en kritik 1 saat başlıyordu.

Ülkenin kaderinin değişeceği 1 saat...

Saat 12.30'da Mustafa Kemal Paşa, Meclis'teki odasında ikna turlarına başladı.

Meclis'te temsil edilen değişik grupların lideri sayılan milletvekilleri ile sırayla görüşme trafiğine girdi.

Onlara krizi çözecek basit önerisini söyledi:

Anayasa değişikliği...

Geceden hazırladığı 6 maddelik teklif cebindeydi.

Ve krizi çözecek sihirli formül ilk maddede yazılıydı:

"Türkiye devletinin hükümet şekli Cumhuriyet'tir".

Bu maddeyle Başbakanı atama yetkisi Meclis'ten alınarak, Cumhurbaşkanı'na verilecekti. Yani Mustafa Kemal Paşa Meclis, ordu ve partiden sonra, hükümetin de ipleri-ni eline alacaktı.

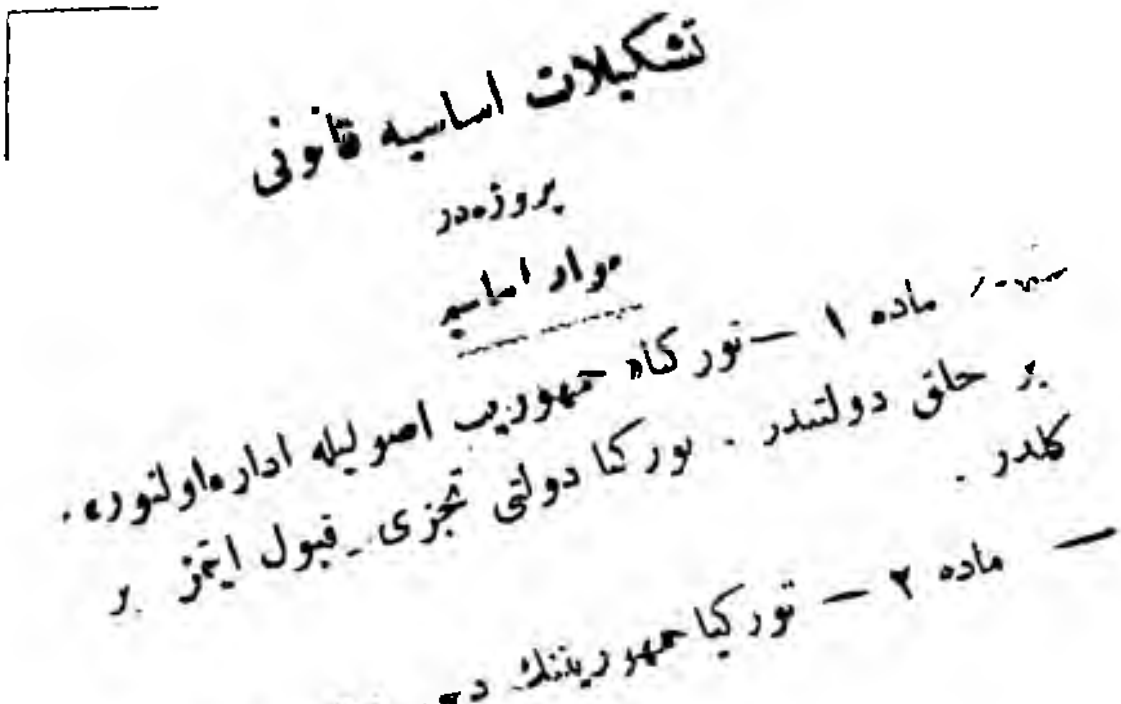
تشکیلات اساسیه قانونی
پروژه‌در
مواد اساسیه
ماده ۱ — تورکیا حکومتی اصولیله اداره‌اولنور.
بر حاق دولتدر . تورکیا دولتی تجزی قبول ایتز بر
کلدر .
ماده ۲ — تورکیا حکومتینك دینی دین اسلامدر.

İşte taslağın girişindeki o iki madde:
"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
Projedir
Mevdd-ı Esasiye
Madde 1: Türkiye, Cumhuriyet usulüyle
idare olunan bir halk devletidir.
Madde 2: Türkiye Cumhuriyeti'nin dini, İslam'dır".

Pazarlık başladı.

Meclis'teki milletvekillerinin bir kısmı Halife'ye yürekten bağlı, muhafazakâr kişilerdi. Cumhuriyet'ten çok, Cumhuriyetin dinsizlik getireceği ihtimalinden endişeliydiler. Cumhuriyet'i "gâvurluk" sayıyorlardı.

Onları rahatlatacak bir çözüm gerekiyordu.

O çözüm de düşünülmüş ve ikinci maddede yazılmıştı:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin dini İslam'dır".

Kemal Paşa bu ikinci maddeyle, birincisini garantilemiş oluyordu.

Yeterince güçlendiği an, "Devletin dini İslamdır" maddesini anayasadan sökûp atacaktı.

Meclis'e Bomba Düşüyor

29 Ekim 1923 Pazartesi

SAAT 13.30

Bir saatlik süre dolunca, Halk Partisi grubu yeniden toplandı.

Ve Mustafa Kemal Paşa çözümünü açıklamak üzere çağrıldı.

Salona yumuşak, sessiz adımlarla girdi. Kendinden emin ve sakin görünüyordu. Artık yolun sonuna geldiğinin, davayı kazandığının farkındaydı.

Kürsüye çıktı ve şunları söyledi:

"Muhterem Arkadaşlar,

Heyeti celileniz, bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Teklifim mazhar-ı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükümet teşkili kabil olacaktır. Teklif şudur:"

...dedi ve cebinden tasarı metnini çıkarıp, okuması için kâtip koltuğunda oturan Ruşen Eşref Bey'e uzattı.

Mustafa Kemal Paşa kürsüden inerken Ruşen Eşref, ilk maddeyi okudu:

"Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir. Türkiye Devletinin hükümet şekli Cumhuriyet'tir".

Yıllardır Mustafa Kemal'in zihninde yaşayan "milli sır" nihayet dile gelmişti işte...

Gruba bomba düşmüş gibi oldu.

Milletvekilleri, geçici krizi aşacak bir hükümet formülü beklerken, bir rejim değişikliği önerisiyle karşılaşmışlardı.

Bunu kabul ederlerse ipler Meclis'ten, Cumhurbaşkanı'nın eline geçecekti. Cumhurbaşkam'nın kim olacağını ise istisnasız herkes biliyordu.

Rauf Bey ve diğer muhalifler Ankara dışındaydı.

Meclis'te cumhuriyete karşı olanlar ise bu oldubitti karşısında susmayı tercih etti.

O yüzden grupta itirazlar zayıf kaldı. Çıkıp konuşan milletvekilleri genellikle ilk şaşkınlıklarını dile getiriyorlar ve süreci yavaşlatmaya çalışıyorlardı. En ön sırada oturan Mustafa Kemal Paşa ise konuşulanları birer birer not alıyordu.

Tuttuğu bu notları dört yıl sonra Nutuk'ta yayınlayacaktı:

Sabit Bey (Erzincan Milletvekili) :

"Anayasanın değiştirilmesiyle bugünkü bunalım giderilemez. Biz, şimdi bir Başbakan seçelim, anayasanın değiştirilmesini sonra düşünürüz".

Vehbi Bey (Balıkesir Milletvekili) :

"Bizim şimdiye değin görüşüldüğünü duyduğumuz ana-

yasadan bir bilgimiz yoktur. Gerçi gazetelerde okuduk. Bu, yeter mi? Onun için biz sonraya bırakıp bunalımı görüşelim".

Bu aşamada İsmet Paşa söz aldı ve itirazları yanıtlamaya girişti. Çizmelerini çoktan çıkarmıştı. O yüzden bir askerden ziyade bir diplomat gibi konuştu:

"Bütün dünya bizim burada bir hükümet biçimini konuştuğumuzu biliyor. Bu görüşmelerimizi bir sonuca bağlamamak, güçsüzlüğü ve düzensizliği sürdürmekten başka bir şey değildir. Avrupa diplomatları beni bu konuda uyardılar. 'Devletinizin başkanı yok. Şimdiki durumda başkanınız Meclis başkanıdır. Demek siz ayrı bir başkan bekliyorsunuz' dediler. Avrupa düşüncesi işte budur. Oysa biz böyle düşünmüyoruz. Ulus, egemenliğine ve alınyazısına kendisi el koymuştur. Öyleyse bunu yasa ile belirtmekten niye çekiniyoruz?"

İsmet Paşa'nın bu konuşmasının ardından son sözü Abdurrahman Şeref Bey söyledi ve bir türlü dillendirilmeyen sihirli sözcüğü yüksek sesle haykırdı:

"Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir. Kime sorarsanız sorunuz; bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adı budur. Ama bu ad kimilerine hoş gelmezmiş... varsın gelmesin!.."

Bu rest, görüşmeleri uzatmak isteyen milletvekillerine cevaptı.

"Bu iş önemli, biraz daha görüşelim" diyenlere karşı hemen bir yeterlilik önergesi verildi. Kabul edildi.

Grup, Anayasa değişikliğini önce tümden, sonra madde madde okuyup oyladı.

Saatler 17.00'yi geçerken son madde de oylandı ve kabul edildi.

Şimdi sıra Anayasa Komisyonunda ve Genel Kuruldaydı.

"Kelimelerle oynamayalım? Bu, Cumhuriyettir!.."

29 Ekim 1923 Pazartesi

Yunus Nadi Bey

SAAT 18.00

Parti grubunda kabul edilen anayasa değişiklik teklifi, apar topar Anayasa Komisyonu'na gönderildi. Yunus Nadi Bey başkanlığında toplanan Komisyon, bir saat içinde teklife bir gerekçe yazarak acilen görüşülmesi istemiyle Genel Kurul'a sevk etti.

Normal koşullarda haftalar alacak bu işlemler, şimdi saatlere, hatta dakikalara sığdırılıyordu.

O arada Mustafa Kemal Paşa Fransız yazarı Maurice Pernot'yu kabul etti ve tarihi bir dönemecin eşiğinde, Meclis Başkanı sıfatıyla son demecini verdi.

Bu demeçte hem cumhuriyet müjdesi, hem Avrupa'ya mesajlar vardı:

"Osmanlı İmparatorluğu, Batı'ya karşı elde ettiğimiz başarılardan çok gururlanarak, kendisini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün düşüşe başlamıştır. Bu, bir hataydı. Bunu tekrar etmeyeceğiz. Bizim vücutlarımız doğuda ise de, düşüncelerimiz batıya dönük kalmıştır Ulusal egemenliği ilan ettik. Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk hükümeti az çok cumhuriyettir".

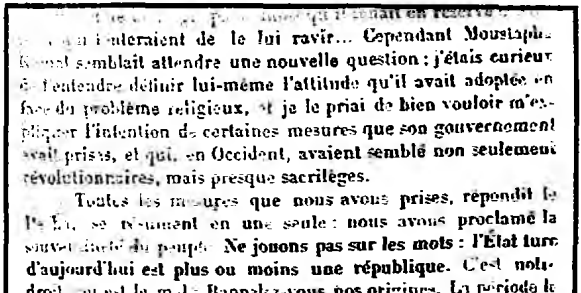

...ient de le lui ravir... Cependant Mous...
...semblait attendre une nouvelle question : j'étais curieux
...entendre définir lui-même l'attitude qu'il avait adoptée en
face du problème religieux, et je le priai de bien vouloir m'ex-
pliquer l'intention de certaines mesures que son gouvernement
avait prises, et qui, en Occident, avaient semblé non seulement
révolutionnaires, mais presque sacrilèges.

Toutes les mesures que nous avons prises, répondit le
Ghazi, se résument en une seule : nous avons proclamé la
souveraineté du peuple. **Ne jouons pas sur les mots : l'État turc
d'aujourd'hui est plus ou moins une république.** C'est notre
droit ; où est le mal ? Rappelez-vous nos origines. La période la
plus heureuse de notre histoire fut celle pendant laquelle nos
souverains n'étaient point califes. Il advint qu'un sultan de
Turquie usa de sa puissance, de son prestige et de sa richesse

Maurice Pernot, Meclis'teki odasında görüştüğü Mustafa Kemal'in sözlerini "Revue Des Deux Mondes"te şöyle aktardı
"Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk hükümeti az çok Cumhuriyettir"

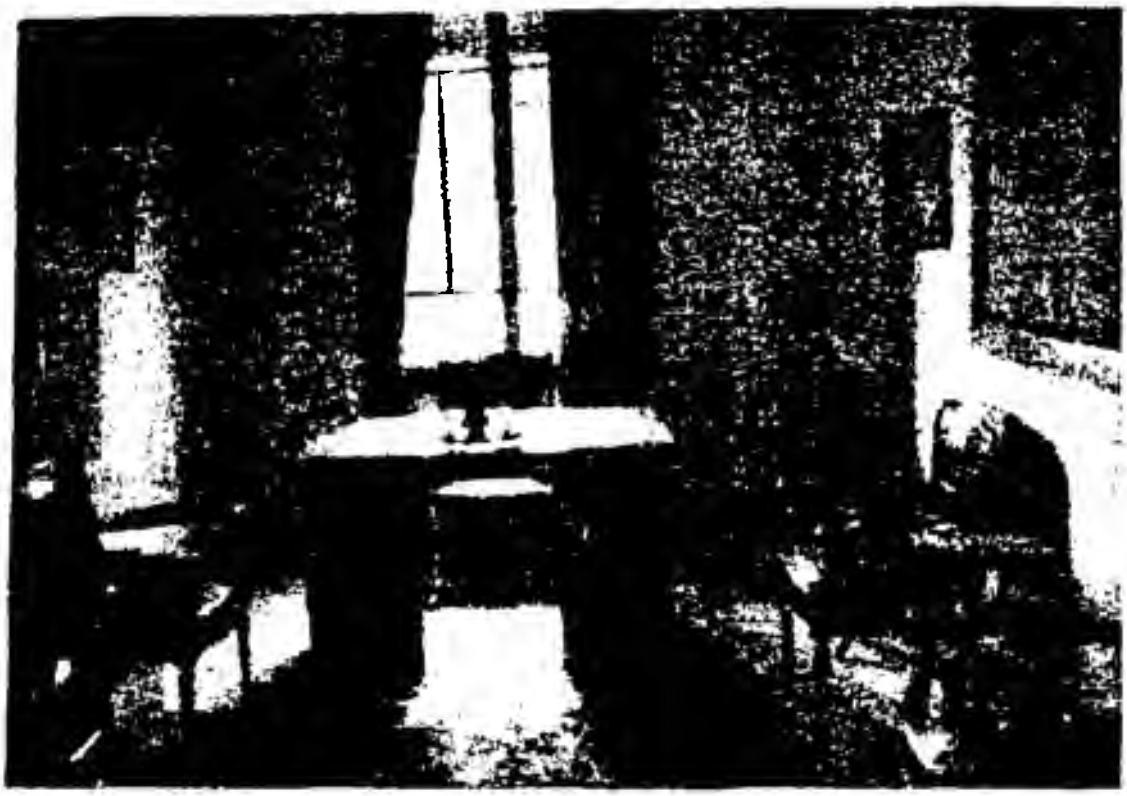

Büyük Millet Meclisi, Reis Mustafa Kemal Paşa'nın odası.

Genel Kurul'da söz alan milletvekilleri artık itiraz etmediler.

İşin ilginç yanı mebusların bir kısmı, bir "İslam Cumhuriyeti" kurulduğunu sanıyordu.

Mesela Şebinkarahisar Milletvekili Mehmet Emin Bey:

"Tutsak yaratmayan Allah, azgın istekleri ve benlikleri bastırmak için bir elinde asa olduğu halde dünyada devrim yapacak bir büyük peygamber gönderme ihtiyacını duydu ve gönderdi. O, kılıcı ile zalim hükümdarları bastırdığı gibi, asası ile kanlı tahtları, kanlı saltanatları yerin dibine geçirdi. Adsıza onur, tutsağa özgürlük, zayıfa hak, yoksula mutluluk verecek bir hükümet kurdurmak için Türk milletini seçti. 14 Yüzyıl önce Muhammed'in Mekke'de kurduğu hükümeti, bugün Türk milleti Ankara'da kurmuştur".

Artık vakti gelmişti.

Görüşmeler kesildi, oylamaya geçildi.

287 üyeli Meclis'te sadece 158 üye vardı.

Ankara'da olan muhalif milletvekilleri "red" vermektense gelmemeyi tercih etmişlerdi.

O yüzden, rejimi değiştirmek için gerekli çoğunluk tehlikedeydi.

Bu durum anlaşılınca, o güne kadar Meclis'e hiç gelmemiş 9 mebus apar topar Ankara'ya çağrılıp yemin ettirilmiş, böylece gereken çoğunluk zar zor sağlanmıştı.

Başkan "Kabul edenler"i sordu. Bütün eller birden kalktı.

Falih Rıfkı, o tarihi anı şöyle yazacaktı:

"Oylamada yanımda bulunan Abdülhamid Sultan'ın valilerinden, Osmanlı'nın Dahiliye Vekili Hazım Bey'i hatırlıyorum.

'Kabul edenler' diye sorulunca iki elini kaldırıyor ve yarı sesle 'Aman Allah' diyordu.

'Beyefendi niçin 'Aman Allah' diye sordum.

'Min küllilvücuh yavrum, min küllilvücuh' demişti. Yani 'Her yönden... her yönden. .' Oy, sanki yüreğinin içinden tırnakla sökülüyordu".

Anayasa değişikliği saat 20.30'da 158 üyenin 158 oyuyla kabul edildi

Bütün milletvekilleri heyecanla ayağa fırlayıp dualar arasında üç kez "Yaşasın Cumhuriyet" diye bağırdı.

Türkiye, artık bir Cumhuriyet'ti.

Cumhurbaşkanı
Mustafa Kemal
29 Ekim 1923 Pazartesi

TBMM Genel Kurulu

SAAT 20.45

Meclis, Cumhuriyet'i ilan etmişti.

Şimdi yapacak tek bir iş kalmıştı:

Cumhuriyet'i yönetecek kişiyi, yani Cu
hurbaşkam'm seçmek...

Bu da aynı akşama sığdı.

Cumhuriyet ilan edildikten 15 dakika sonra saat 20.45'te Ertuğrul milletvekili Dr. Fikret Bey bir önerge vererek Cumhurbaşkanı seçiminin hemen yapılmasını istedi. Bu teklif kabul edildi ve gizli oyla Cumhurbaşkanı seçimine geçildi.

Aday yoktu aslında...

Mebuslar istedikleri isme oy vermekte serbestlerdi

Oturumda 158 milletvekili vardı.

Oylar sayıldı ve sonucu İkinci Reis Vekili İsmet Bey açıkladı:

"158 azanın 158'i ittifakla Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerini Cumhuriyet rıyasetine intihap etmişlerdir"

İşte olmuştu.

Gazi, 15 dakika önce ilan edilen Cumhuriyetin başına geçiyordu.

Beş gün içinde bütün dengeleri yeniden kurmuş, Meclis'teki muhalefeti bertaraf edip, Cumhurbaşkanı ve başkomutan olarak yeni kurduğu rejimin başına oturmuştu ..

Meclis duvarlarını çınlatan alkışlar arasında kürsüye yürüdü ve şu konuşmayı yaptı:

"*Muhterem arkadaşlar!*

Bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisinizin başkanlığında bulunduğunuz arkadaşınıza, yaptırdığınız vazifeyi, Reisicumhur unvanı ile bu aciz arkadaşınıza tevcih buyurdunuz.

Acizleri, mazhar olduğum bu emniyet ve itimada layık olabilmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacımı arzetmek mecburiyetindeyim: O ihtiyaç, yüce heyetinizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının, yardımının devamıdır.

Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vazifeleri layıkıyla yapmaya muvaffak olabileceğimi ümid ederim.

Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

Bu konuşmanın ardından Afyon Mebusu Kamil Efendi kürsüde bir dua okudu. Ve İkinci Büyük Millet Meclisi'nin tarihi bileşimi böylece sona erdi.

Saat 9'u geçmişti.

Mustafa Kemal Paşa genel kurul salonundan çıkıp Meclis riyaset odasına gitti.

Orada milletvekili arkadaşlarının kutlamalarını kabul etti.

Sonra bir süre Fethi Bey ve İsmet Paşa ile görüştü.

Devrimin üç ismi, yeni rejimdeki rollerini konuştular.

O an, Başbakanlık'ta Fethi Bey dönemi bitmiş, İsmet Paşa devri başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, sabah 10.00'da Meclis Başkanı olarak geldiği binadan, 12 saat sonra Cumhurbaşkanı olarak ayrılıyordu.

"İkinci Adam" ise sabah Hariciye Vekiliyken, bundan böyle yeni Cumhuriyetin ilk başbakanı olacak, devrimlere Gazi'yle birlikte imza atacaktı..

Çıkışta Meclis'in karşısındaki Millet Bahçesinde kalabalığın toplandığını gördüler. Olağanüstü bir şeyler yaşandığını öğrenenler, akın akın Meclis'e koşuyordu.

Kapıda Kemal Paşa'yı görünce tezahürat yaptılar.

20 Kişilik bir müfreze, Yeni Cumhurbaşkanı'nı silah atarak selamladı.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı kendi otomobiline aldı.

Fethi Bey, onları izleyen ayrı bir otomobile bindi.

Çankaya Köşkü'ne doğru yola çıktılar.

Fransız devriminden bu yana, 134 yıldır gerçekleşmesi beklenen hayal, 12 saatte gerçek olmuş, Türklerin tarihinde bir milat dönülmüştü.

Onlar zafer sofrasına oturduklarında Ankara top sesleriyle inliyordu.

Sonra Neler Oldu?

30 Ekim 1923: Bayraklarla donanmış Beyoğlu

Sokakta:

İstanbul'da top atışları gece 3'te başladı. Uyanan İstanbullular bunu müttefik savaş gemilerinin hücumu sanarak panik halinde sokağa fırladılar. İşin aslı, ancak sabah Vali Haydar Bey'in vilayetten yaptığı konuşmadan ve gazetelerden anlaşıldı. Yurt çapında daireler ve okullar tatil edildi. Halk sokaklara döküldü. Ev ve dükkânlara bayrak asıldı. Fener alayları düzenlendi. Cumhuriyet'ten herkes "ayrı bir şey" anlıyordu, ama yine herkes, bunun "iyi bir şey" olacağını umuyordu.

Tevhid-i Efkar gazetesi başyazarı Velid Ebuzziya (soldaki) ile Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit

Basında:

İstanbul ve Ankara basını cumhuriyeti farklı başlıklarla duyurdu.

Ankara basınında coşku, İstanbul basınında ise kuşku vardı.

Velid Ebüzziya, muhalif *Tevhid-i Efkar*'daki başyazısında, "Şimdiye kadar herkesten gizli tutulmuş olan Cumhuriyeti bu kadar süratle kabul etmekte ne isabet, ne de dirayet vardır" diyordu.

Ebüzziya ertesi gün de bu önemli kararda 3'te 2 çoğunluk aranması gerektiğini yazıyor, "Devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz" diye soruyordu.

Tanin'de Hüseyin Cahit ise "Kabine kurup düşürme hakkı Padişaha bile verilmemişken şimdi Reisicumhura veriliyor" diye yakınıyordu.

Halife Abdülmecid

Sarayda:

Halife Abdülmecid Efendi, 31 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya kısa ve soğuk bir kutlama mesajı gönderdi:

"Bu kere teceddüd eden şekl-i hükümetin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ve temenni eylerim" dedi.

Telgrafın altında Halife'nin dedesinin hükümdarlığını hatırlatan "Abdülmecid bin Abdülaziz Han" imzası vardı.

Mustafa Kemal Paşa telgrafı yanıtlarken bu sıfatı kullanmadı.

"Halife-i Müslümin Abdülmecid Hazretleri"ne geçtiği teşekkür telgrafı da aynı kısalıkta ve soğukluktaydı:

"Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhane temenniyat-ı Hilafetpenahilerine takdim-i teşekkürat ederim".

Bu mesajın altında ise "Türkiye Cumhuriyeti Reisicumhuru Mustafa Kemal" imzası vardı.

Refet Paşa

Rauf Bey

Kâzım Karabekir

Muhalefette:

Muhalifler, milli mücadele boyunca birlikte oldukları Kemal Paşa'yla Cumhuriyet ilanında ayrıydılar.

Ali Fuat Paşa o gece atılan toplara mana veremeyip, haberi ertesi gün gazetelerden alanlardandı.

Kâzım Paşa, hem mebus hem ordu komutanı olmasına rağmen cumhuriyeti Trabzon'da bir müfreze komutanından öğrendi. Hatıralarında şöyle yazacaktı:

"Mustafa Kemal Paşa'nın yeni topladığı muhitle tam diktatörlüğe gittiği haberleri geliyordu. Milli hâkimiyet yerine şahsi hükümranlık kurulmuştu. İstiklalimizi kurtaranlar hürriyetimizi boğacak mıydı?"

Asıl tepki, muhalefetin lideri Rauf Bey'den geldi.

Böylesine önemli bir oturum için Meclis'e çağrılmamasına içerlemişti. Verdiği demeçte "Cumhuriyetin, sorumlu olmayan zevat tarafından tertip edilen bir emrivaki halinde gerçekleştiğini" söyledi.

Bu sözlerle muhalefet bayrağını açmış oluyordu.

O bayrak altında bir yıl sonra cumhuriyetin ilk muhalefet partisini kuracak ve Türkiye'de "Milat"tan sonra, "Miras" kavgası başlayacaktı.

Kaynakça

Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 8. baskı, Atlas Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985.

Afetinan, Ayşe, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 2. baskı, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1968.

————, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Altınok Matbaası, Ankara, 1969.

————, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1991.

Akşin, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma-31 Mart Olayı*, 3. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

————, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983.

————, *Jöntürkler ve İttihat Terakki*, 2. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

————, *Mustafa Kemal'in İktidar Yolu, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983.

Akşit, İlhan (der.), *Mustafa Kemal Atatürk*, Akşit Kültür Turizm Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1998.

Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu 1923-1924*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Arar, İsmail, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul, 1963.

Arıburnu, Kemal, *Atatürk*, Yeni Matbaa, Ankara, 1953.

Arısoy, M. S., *M. K. Atatürk'ün Söylev'de Yazdıkları*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1982.

Armstrong, H. C., *Bozkurt*, (çev.): Gül Çağlı Güven, Arba Yayınları, İstanbul, 1996.

Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi*, 2. baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri Yayını, İstanbul, 1963.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 4. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk

Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

————, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri* der.: Nimet Aslan, Turk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

————, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, 1923.

————, *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1959.

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Bateş Yayın, İstanbul, 1998.

————, *Atatürk'ün Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1965.

————, *Çankaya*, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, 1999.

Ateş, Nevin Yurtsever, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal'in Hayatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

Banoğlu, Niyazi (haz.), *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

Bayar, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyeti Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara, 1963.

Berber, E., *Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ve Vahdettin*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1998.

Birinci, Necat, *Ruşen Eşref Ünaydın*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Borak, Sadi, *Atatürk ve Edebiyat*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.

———— (der.), *Atatürk'ün Özel Mektupları*, 4. baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

———— (der.), *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1966.

Bozok, S., C. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında (Baba-Oğul Bozok'lardan Anılar)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.

Cebesoy, Ali Fuat, *Atatürk'ün Not Defterleri*.

————, *Devletimizi Kuranlar*.

————, *Milli Mücadele Hatıralarım*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

———————, *Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, 2. baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri Yayını, İstanbul, 1981.

———————, *Siyasal Hatıralar*, İstanbul, 1960.

Çam, Yusuf, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar: Rüştiye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1991.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Devletimizi Kuranlar: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 65. Yıl / Hazırlayan: Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri, TBMM, Ankara, 1985.

Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.

Egeli, Münir Hayri, *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*, Ahmet Halit Yaşıroğlu Kitapçılık, İstanbul, 1954.

Erkin, Behiç, *Atatürk'ün Selanik'teki Askerlik Hayatına Ait Hatıralar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1956.

Eroğlu, Hamza, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Esath, M. Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Neden Öldürüldü?*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975.

Evren, Burçak, *Yirmili Yılların Bozkır Kasabası Ankara*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Eyice, Semavi, *Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik*, İstanbul Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1981.

Feroz, Ahmad, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Fotoğraflarla Atatürk, Doğumundan Cumhuriyet'in İlanına Kadar, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1964.

Gençosman, K. Zeki, *Devlet Kuran Meclis*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.

Gologlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.

———————, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

———————, *Milli Mücadele Tarihi; Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Gologlu Yayınları, Ankara, 1982.

Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, (haz.): İhsan Ilgar, Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

Hamoğlu, M. Ş., *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1982.

Iacovella, Angelo, *Gönye ve Hilal: İttihat Terakki ve Masonluk*, (çev.): Tülin Altıova, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayım, İstanbul, 1998.

İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı*, Türk Tarih Kurumu Yaymları, Ankara, 1980.

———————, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

İnan, Ali Mithat, *Atatürk'ün Not Defterleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

İnan, Arı (der.), *Düşünceleri ile Atatürk*, sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

İnönü, İsmet, *Hatıralar (I. Dünya Harbi)*, Yenigün Haber Ajansı Yayını, İstanbul, 1999.

Jäschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

Kandemir Feridun, *Hatıraları ve Söyledikleri ile Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965.

———————, *Siyasi Dargınlıklar*, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955.

Kansu, M. Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 3. baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Mert Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1988.

———————, *Atatürk-Kâzım Karabekir Çekişmeleri: Paşaların Kavgası*, (haz.): İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul, 1991.

Karal, Enver Ziya, *Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması*.

———————, "Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması", *Türk Dili Dergisi*.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Kırzıoğlu, E, *Kars'ın Son Kurtuluşu'nun 40. Yıldönümü Dolayısıyla: Milli Mücadelede Kars*, Karşı Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul, 1960.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, 2. baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Kutay, Cemal (haz.), *Üç Devirde Bir Adam-Fethi Okyar*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Lewis, Bernard, *Kemal Atatürk*, The Creative Book Company, 1995.

Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeni Doğuşu*, (çev).: Ayhan Tezel, Sander Kitabevi, İstanbul, 1967.

Méchin, Benoist, *Mustafa Kemal: Kaplan ve Pars-Yabancı Gözüyle Atatürk*, (çev.): Zahir Güvemli-M. Rasım Özgen, Yabancı Gözüyle Atatürk Yayınları, İstanbul, 1955.

Memet Fuat, *Tevfik Fikret: Yaşamı, Sanatçı Kişiliği, Yapıtları*, De Yayınevi, İstanbul, 1979.

————, *Namık Kemal: Yaşamı, Düşünce Dünyası, Sanatçı Kişiliği, Seçme Yapıtları*, YKY Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Mumcu, Uğur (haz.), *Kâzım Karabekir Anlatıyor*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

Nadi, Yunus, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

————, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1998.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, İşaret Yayınları, 1992.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni; Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları.

Ortaylı, İlber, *Atatürk'ün Bulgaristan'daki Yılları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri (15 Aralık 1917-3 Ağustos 1918)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993.

Öz, Baki, "Kurtuluş Savaşı'nda Alevi Bektaşiler", *Cumhuriyet*, 1997.

Özalp, Kâzım, "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi", *Yakın Tarihimiz, Cilt 3, İstanbul*.

————, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, İş Bankası Yayınları.

Özel, Mehmet (haz.), *Cephelerden Kurtuluş Savaşına İmparatorluktan Cumhuriyete*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, 1992.

———— (haz.), *Atatürk*, 3. baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Özverim, Melda, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü-Bir Dostluğun Öyküsü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Pernot, Maurice, *La Nouvelle Turquie*, Revue des Deux Mondes.

Sarı, Ergun (haz.), *Atatürk'le Konuşmalar*, Der Yayınevi, İstanbul, 1981.

Sarıöz, Perihan, *Bir Zamanlar İstanbul*, İdea Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Saruhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 1982-1984.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, Ankara, 1981.

Sönmez, Cemil, *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1967.

Şimşir, Bilal, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

———— (haz.), *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) British Documents on Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Tansel, Selahattin, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1965.

TBMM Albümü, 1920-1921, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu.

Tepedenlioğlu, Nizamettin, *Bilinmeyen Taraflarıyla Atatürk*, Güler Yayınları, İstanbul, 1959.

————, *Hanedan ve Son Sultan*, Yeni İstiklal Yayınları.

Tevetoğlu, Fethi, *Ömer Naci*, MEB Yayınları, Ankara, 1992.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.

Tunaya, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul, 1959.

————, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.

Tunçay, Mete, Eric Jan Zurcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm*

ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

————, *Türkiye'de Sol Akımlar*, BDS Yayınları, İstanbul, 1991.

Turan, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1989.

Tülekçi, Gürbüz (der.), *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar: "Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düştüğü Notlar ile, Yabancı Dillerdeki Kitaplar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Uluğ, Naşit Hakkı, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet, 1973.

————, *Halifeliğin Sonu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1975.

————, *Hemşeriniz Atatürk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1972.

————, *Üç Büyük Devrim: Eğitimin Birleştirilmesi, Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulü*, Ak Yayınları, İstanbul, 1973.

Unat, Faik Reşit, *Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrim Milli Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964.

Ülger, Eriş S., *Mustafa Kemal Atatürk*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971.

Villalta, Blanco, *Atatürk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1979.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim*, 2. baskı, Pera Yayınları, İstanbul, 1997.

Zurcher, Jan Eric, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (çev).: Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

Süreli Yayınlar

Gazeteler

Akşam

Anadolu'da Yeni Gün

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

Tanin

Tercüman-ı Hakikat

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Vatan

Dergiler

Popüler Tarih

Toplumsal Tarih

Tarih ve Toplum

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1952.

Ansiklopediler

İslam Ansiklopedisi

Osmanlı Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları